

MUHADDİSLERİN VE FAKİHLERİN MA'RÛF TERİMİNE YÜKLEDİĞİ ANLAMLAR

Attribute a Meaning to Term of Marouf by Muhadeteeh and Jurists

* Yrd. Doç. Dr. Recep TUZCU

Öz

"Ma'rûf" kavramı, tarihi süreçte farklı kavramlarla birlikte kullanılmış ve büyük ölçüde anlam kayması yaşamıştır. İlk dönem muhaddisleri, "ma'rûf" kavramını "isnâd" ve "râvî" kavramlarıyla birlikte kullanırken, Hanefî fakihler, "sünnet" ve "hadîs" kavramlarıyla birlikte kullanmışlardır. Hanefî fakihler "ma'rûf hadîs"i, hadîs metninin bilgi değerini ve sıhhatini belirtmek için kullanırken, hadîs âlimleri, "ma'rûf isnâd" ve "ma'rûf râvî" terkiplerini, hadisin râvî veya isnadla tanındığını ifade için kullanmışlardır. Hadîs âlimleri, İbn Hacer'e kadar "ma'rûf hadîs" ifadesi yerine "mahfûz hadîs" kullanmış, bunun zıddı için "şâz hadîs" ve "münker şâz hadîs" terkiplerini kullanmışlardır. İbn Hacer, zayıf râvî'nin sikâ râvîye muhalif rivayetine "münker hadîs", sika râvînin rivayetine de "ma'rûf hadîs" demiştir. O, sika ravinin daha sika râvîye muhalif rivâyetine "şâz hadîs" ve daha sika râvî'nin rivâyetine "mahfûz hadîs" terimlerini kullanmıştır. İbn Hacer'in, bu tarif ve tasnifi, hadîs âlimlerince genel kabul görmüştür. Ancak onun "münker hadîs" tanımı eleştirilmiştir. Sadece Hanefî fakihler ve muhaddisler arasında değil, muhaddislerin kendi aralarında da, "ma'rûf hadîs" in anlamı farklılaşmıştır. Bu çalışmada, "ma'rûf" kavramının kullanım farklılıklarını ve anlam kaymalarını kronolojik olarak inceledik İbn Hacer'den önce, muhaddisler ve hanefilerin ma'rûf kavramını farklı anlamda kullandığını tespit ettik. Böylece, o dönemin hadîs kitaplarını İbn Hacer'in ma'rûf tanımı ile okumak yanlış anlamalara sebep olabilir.

Anahtar Kelimeler: Ma'rûf, Mahfûz, Şâz, Münker, Hadîs.

Abstract

Throughout history, *marouf hadith*' (recognized hadith) as a term was used together with the different terminology and its meaning underwent major changes. While early muhadetheen (hadith scholars) used concept of "marouf" together with "rawi" and "isnâd", Hanafite scholars used it with "sunnah" and "hadith". While Hanefite scholars used the term "marouf hadith" to indicate that hadith' matn (scripture) is "sahih" and "acceptable", muhadetheen used the term "marouf isnâd" and "marouf rawi" to express that hadith is recognised with "rawi" or "isnâd". Until İbn Hacer, muhaddis used the term of "mahfouz hadith (the preserved hadith)" instead of

"*marouf hadith*" and "*shath hadith (The Irregular hadith)*" and "*munkar shath hadith (Denounced irregular hadith)*" for opposites. İbn Hacer defined weak râwî's report that opposite to trustworthy rawî's "*munkar hadith*" and trustworthy rawî's report "*marouf hadith*". Also, he defined trustworthy rawî's report that opposite to trustier rawî's report "*shath hadith*" and trustier rawî's report "*mahfouz hadith*". This definition and classification of İbn Hacer was accepted by scholars. However, his "*munkar hadith*" definition was criticized. Not only between Hanafi scholars and muhadetheen but also among muhadetheen, the meaning of "*marouf hadith*" differed in concept. In this work we studied the usage of "*marouf*" concept chronologically. We found that, before İbn Hacer, Hanafi scholars and muhadetheen meant by the term of *marouf* differently. Therefore; the hadith books that era using İbn Hacer's "*marouf hadith*" definition may lead to misunderstanding.

Keywords: Marouf, Mahfouz, Şhath, Munkar, Hadith

Giriş

Kavramların anlamsal çerçevesi, tarihi süreçte daralma ve genişleme gibi birçok değişim yaşayabilmektedir. Bu durum dikkate alınmadan, ilk dönem eserlerinde kullanılan kavramlar, lafzı aynı olsa da, terim anlamı çoğu zaman farklı yaklaşımlar ve ihtiyaçlar sebebiyle değişebilmektedir. "*Ma'rûf hadîs*" tabiri de terim anlamından çok farklı farklı anlamlarda kullanılmış bir kavramdır. Hanefî fakihlerin "*ma'rûf hadîs*" terimini kullanımı ile muhaddislerin kullanımı arasında önemli anlam farkı vardır. Hatta muhaddisler arasında "*ma'rûf*" kavramını kullanımı ve terim olarak kullanımı arasında da anlam kaymaları yaşadığı görülmektedir. Fakihler, hadîsin metnini değerlendirme ve anlamaya yönelik kavramlar kullanırken, hadîs âlimleri hadîsin tespitini öncelikle yaparlar. Bu nedenle ulumu'l-hadîs daha çok râvî ve isnâd ile metni tespitiye yöneliktir. Bu iki farklı yaklaşım sebebiyle "*ma'rûf*" kavramını fakihler, hadîsin metnini ta'dîle, muhaddisler hadîsin râvî ve isnadını ta'dîle yönelik olarak kullanmışlardır. Ayrıca hadîs âlimleri, kendi arasında *ma'rûf* kavramını râvî, isnâd ve hadis kavramları ile birlikte kullanmış ve farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu durum *ma'rûf* ibaresinin terim anlamı ile ilk dönem literatürünü okumanın yanlış anlamalara neden olabileceği ihtimalini içermektedir. Bu problemin çözümü için, kavramın anlam farklılıkları kronolojik olarak tespit edilmelidir. Terim anlamı ve daha önceki anlamsal çerçevede daralmaları ve genişlemelerin ortaya konulması hadîs ilmi açısından önemlidir. Bu çalışmamızda, *ma'rûf* kavramına muhaddis ve

fakihlerin yüklediği anlamları ve anlam kaymalarını ortaya koymayı amaçlamaktayız.

"Ma'rûf" terimi hakkında "*Hadîsin tespit ve tenkidinde "ma'rûf/meşhûr sünnet" in metodolojik değeri ve işlevi*" adında bir çalışma yapılmıştır.¹ Ayrıca "*ma'rûf*" kavramının zıddı kabul edilen "*şâz*"² ve "*münker*"³ kavramlarına dair çalışmalar da mevcuttur. Fakat bu çalışmalarda "*ma'rûf*" kavramının terimleşme süreci ele alınmamıştır.

1.Kavramsal Çerçeve

Arapça sözlükte "ع - ر - ف" *'arafe*" fiilinin masdarı ma'rifet ve irfan "bir şeyin bilinmesi", "kabul edilmesi" ve "tanınması" anlamına gelmektedir. Bir kişi ilk görmesinde inkâr etmeyeceği; kabul edeceği şey için de kullanılır. Lügat âlimleri ع-ر-ف *'arafe* fiili için şöyle demektedir: "İhtisas sahibinin, düşünerek ve araştırarak, eserden hareketle müessirini kavramasıdır." Tahrir, 66/3. ayette geçen *arafe* fiili "bildirdi" anlamında kullanılmıştır. "Areftü" dediğimizde; iyiyi de kötüyü de bilirim, yani bana bu gizli kalmaz; ona karşıt olanı da, uygun olanı da bilirim" anlamlarına geldiği gibi, 'arefe fiili "farkına varmak" ve "kavramak" anlamlarını da içermektedir. 'Nahl suresi 83. ayette geçen *'arefe* fiili "farkında olmak" anlamında kullanılmaktadır: "Onlar Allah'ın ihsan ettiği nimetlerin farkındalar, fakat sonra inkâr ediyorlar." Bu nedenle Allah'ın varlığının farkına varma anlamında (*'arafe*) fiili kullanılır. Bu fiilin mastarı *ma'rifet* ve *'urfân*, bir varlığa ait izi düşünerek ve araştırarak kendisini anlamak, kavramaktır. *İlim*, bir şeyin tasavvuru ve insanın kendi nefsinde bilinen örneğini ifade eder. *Ma'rifet* ise, ortada olmayanı kişinin nefsinde bilmesini ifade eder ve bu nedenle zıddı inkârdır. Buna karşılık *ilm* kelimesinin zıddı ise, cehalettir. *Arafe* fiilinin ismi mefulü olan ma'rûf, "*münker*" kelimesinin zıddı olarak kullanılır. *el-'Urf* kelimesi de *en-nükr* "bilinmeyen-tanınmayan" kelimesine karşılık olarak "tanınan-bilinen" anlamında kullanılır ve itraftan bir isimdir. "*Ma'rûf*" dinin takdir ve aklın tahsin ettiği örf ve gelenek, Allah'a itaat etmek, ona yaklaşmak ve insanlara

* Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fak. receiptuzcu@hotmail.com-rtuzcu@gantep.edu.tr

¹ Nevzat Aydın, "Hadîs Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnet" in Metodolojik Değeri ve İşlevi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2011-12, 10, 20, s 139-170.

² Muhittin Düzenli, *Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2008, 45-54.

³ Sülemî, Abdurrahman b. Nufveyfi' b. Fâlih el-Benevî, *el-Munker Inde Nukkadi'l-Muhaddîsin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1431, I, 87; Ahmet Yücel, Cerh lafızlarından "Munkerü'l-Hadîs" ve farklı kullanımları, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Der.* Sayı: 13-14-15, İstanbul, 1997.

iyilik etmek anlamında dinin bütün güzelliklere daveti ve bütün kötülükleri yasaklamasıdır.⁴

Bakara, 2/ 241. ayette "ma'rûf" iktisad ve ihsan anlamında kullanılmaktadır. Bakara, 2/ 263. ayette "ma'rûf" "güzel cevap ve dua" anlamıyla da kullanılmaktadır. "Ma'rûf", Kur'an'da sık sık "münker" in zıddı olarak kullanılmaktadır. Bu ayetlerde ma'rûf, ihsan, iyilik, örf yani toplumda kabul edilmiş bilinen uygulama, iyi söz ve güzel davranış anlamlarında kullanılmıştır.⁵

Bazı hadîs rivayetlerinde a-r-f fiil lügat anlamıyla kullanılmaktadır. *Ma'rûf* kelimesi, hadîs metinlerinde iyi, iyilik, toplumda bilinen ve kabul görmüş dinin ve aklın tasvib ettiği örf, insanları iyiye götüren uygulamalar anlamında kullanılmıştır. Hadîs metinlerinde bu anlamları içeren ma'rûf kelimesinin kullanımları aşağıdaki şekildedir: "Her ma'rûf (iyilik) sadakadır."⁶, "Kime ma'rûf (iyilik) yapılırsa, onun karşılığını o da yapsın. Gücü yetmezse, onu ansın, onu anmak teşekkürdür..."⁷, "Nefsimi kudret elinde tutana yemin olsunki ma'rûf (iyilik) ve kötülük insana kıyamet gününde ulaşacak iki değerdir..."⁸, "Düğün yemeği ilk gün gerekir, ikinci gün ma'rûftur (iyiliktir), üçüncü gün riya ve gösteriştir."⁹, Akabe biati esnasında kadınlara koşulan şartlar arasında "...ma'rûfa (iyiliğe) karşı çıkmayın..."¹⁰, "İnsanların en hayırlısı ma'rûf'u (iyiliği) emreden, kötülükten yasaklayan ve Allah'tan en çok

⁴ Ferâhidî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samerrâî, Müessesetü'l-Alemî, Beyrut, 1988, I, 229; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb, *Basâir Zevî't-Temyîz letâifî Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, Kahire, 1404/1986, IV, 47-57; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-İfrîkî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadr, I. Baskı, Beyrut, trs, IX, 240; Rağîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Ma'rife, (Lübnan trs), 331; Zebidî, Muhammed Murteza, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt, 1965, I, 6012; Razi, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtarû's-Sıhah*, thk. Mahmûd Hatır, Mektebeti Lübnan, Beyrut, 1415/1995, I, 467; Komisyon, *Mu'cemu'l-Vasıt*, thk. Mec'meu'l-Lugati'l-Arabiyye, Daru't-Da'Ve, Kahire, 1380/1960, II, 595; Mehmet Efendioğlu, "Ma'rûf" *DİA* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 66.

⁵ Bakara, 2/178, 180, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 240, 241; Ali İmran, 3/ 104, 110, 114; Nisa, 4/ 6, 19, 20, 114; A'raf, 7, 157; Tevbe, 9/ 97, 71, 112; Hacc, 22/ 41; Lokman, 31/17; Muhammed 47/21; Mümtehine, 60/12; et-Talak 65/2, 6.

⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Camiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1407/1987, *Edeb* 33, no: 5675; Müslim b. el-Haccâc Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, en-Neysâbüri, *el-Camiu's-Sahîh*, thk. Muhammed FuâdAbdulbâkî, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1992, Zekât, 16, 52, no:1005.

⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, trs, VI, 90.

⁸ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV, 391

⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V, 28.

¹⁰ Buhârî, *İmân*, 9 no:18; Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekr, *Sunen*, thk. Muhammed Abdu'l-Kadir Atâ, Mektebetü Dari'l-Ukâz, Mekke, 1994, II, 38.

sakinandır."¹¹, "Küçüklerine merhametli olmayan, büyüklerine saygılı olmayan, ma'rûf'u (iyiliği) emretmeyen kötülüğü yasaklamayan bizden değildir."¹², "Âdemoğlunun ma'rûf'u (iyiliği) emir, kötülüğü yasaklama ve Allah'ı zikir dışında bütün sözleri aleyhinedir."¹³, "Ma'rûf" (iyilik) işleyenler, kötülük yapanların çabalarını önler..."¹⁴, "Dünyada ma'rûf ehli (iyi kişiler) ahirette de ma'rûf ehli (iyi kişiler) olacak, dünyada kötü olanlarda ahirette kötü kişiler olacaktır."¹⁵, "Kime kadeşinden istemeksizin ve onu yüceltmeksizin bir ma'rûf (iyilik) ulaşırsa onu reddetmesin ve onu kabul etsin. Bu Allah'ın ona gönderdiği rızktır."¹⁶, "Müslümanın, müslüman üzerinde altı hakkı ma'rûftur (bilinmektedir)..."¹⁷, "Ebû Sufyân'ın eşi Hind, kocasından habersiz çocuklarına onun malından yedirmeyi sorduğunda; Hz. Peygamber ona şöyle cevap verdi: "Onlara ma'rûf (örfte bilinen ve kabul edilen) ölçüde yedirmende bir sakınca yoktur."¹⁸

Hadîs metinlerinde de görüldüğü gibi ma'rûf; iyi, iyilik, bilinen ve örfte kabul gören uygulama şeklinde lügat anlamı ile kullanılmaktadır. Ma'rûf'un zıddı olarak fakihler "şâz" kavramını kullansa da hadîs âlimleri "münker hadîs" ibaresini kullanmıştır. Bu nedenle "münker" kavramı hakkında da kısaca bilgi vermek istiyoruz.

"Münker" kelimesi sözlükte, "bilinmeyen, inkâr edilen, hoş karşılanmayan" gibi anlamlara gelen¹⁹ ifal babından mastardır. Muhaddîsler tarafından mazi ve muzari şekilleri ile: "Doğru bulmadı, son derece yanlış olduğunu söyledi, yanlış hadîs rivayet etti" manasında kullanılmıştır. "Münker" terimini ilk kullanan muhaddîslerden biri de İshak b. Râhûye'dir (ö.238/853). "Münker", muhaddîsler tarafından üç farklı anlamda; râvînin rivayetinde tek kalması, zayıf râvînin sikâ râvîye muhalefeti ve mevzu haberler için

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 439.

¹² Tirmizî, Muhammed b. İshâ Ebû İshâ, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru İhyâi Türası'l-Arabî, (Beyrut tr) *Birr ve's-Sıla* 15, no: 1921.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 225; Tirmizî, *Zühd*, 62, no: 2412.

¹⁴ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdilmecid es-Sulfî, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1404/198, VII, 265.

¹⁵ İbn Ebî Şeybe, Abdullah, *Musanef*, thk. Kemâl Yûsufu'l-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409, Edeb 11, hno:25938; Bezzâr, Ahmed b. Bezzâr Ebû Bekr el-A'tekî, *Müsned*, nşr Mahfûzurrahmân, Muessesetu Ummi'l-Kur'ân, Beyrut, 1988, II, 253, hno: 5979.

¹⁶ Bezzâr, *Müsned*, II, 226.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 89, II, 68; Tirmizî, *Edeb* 1, no: 2736; İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, *Cenâiz* 1, no: 1433.

¹⁸ Buhârî, *Buyu'* 95, no: 2097.

¹⁹ İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 233-234.

kullanılmıştır.²⁰ Ahmed b. Hanbel'in garib haberlerle ilgili şu sözü meşhûrdur: "Şu garîb hadîsleri yazmayınız; çünkü onlar "münker" ve hepsi zayıf râvîlerden nakledilmiş rivayetlerdir."²¹

İmam Müslim, "münker hadîs" tabirini; zayıf râvînin, sikâ râvîlere muhalif olarak rivayeti şeklinde ilk defa kullanan ve tarifini yapan kişidir. O, hadîsteki "münker"lik alâmetini " Bir râvînin hadîsinin, hâfız muhaddîslerin rivayetlerine muhalif olması" şeklinde açıklamıştır.²² Ömer b. Abdullah b. Ebû Has'am ve benzerlerinin hâfız olarak bilinen sikâlara muhalif rivayetlerinin "münker" ve "zayıf" kabul ettiği söylenmiştir.²³ Nevevî (676/1277), İmam Müslim'in söz konusu "münker" tarifinin bütün muhaddîslerin ortak görüşünü yansıttığını söylemişse de,²⁴ az da olsa farklı anlamlarda kullanımların olduğu bilinmektedir. Hadîs âlimlerine göre, "münker", zayıf râvînin, sikâ râvîlere muhalif olarak rivayet ettiği hadîs anlamında kullanıldığında, rivayetin zayıflığında ve böylesi hadîsleri çokça nakleden râvînin *metruk* olduğunda ihtilaf yoktur.²⁵

Ebû Hâtim er-Râzî de (277/890) Seleme b. Verdâ'nın *sikâ* râvîlerin rivayetlerine muhalif hadîslerinin çoğunu "münker" bulunduğunu söylemiştir.²⁶ Müteahhirun dönemi muhaddîslerinden İbn Hacer, "münker"le ilgili yukardaki tarifi benimsemiş ve savunmuştur. İbn Hacer, "şâz" ve "münker hadîs"i aynı anlamda kabul eden İbnü's-Salâh'ı tenkit etmiştir. O, bu iki terim arasında güvenilir hâfızlara muhalefet açısından benzerlik, "şâz hadîs"in râvîsinin sikâ, "münker hadîs"in râvîsinin zayıf olması yönünden ise farklılık bulunduğunu ortaya koyarak "münker"i "zayıf râvînin güvenilir râvîlere muhalif olarak rivayet ettiği hadîs şeklinde tarif etmiştir.²⁷ Suyûtî, İbn Hacer'in "ma'rûf" ve "münker" tarifine katılmakla birlikte, bilinmeyen ve ferd hadîslerin de "münker" olduğunu dile getirmekte ve söyle demektedir: "Şu garîb

²⁰ Yücel, Ahmet, *Hadîs ilminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1998, 96-97.

²¹ Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidler İtikad ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 94.

²² Müslim *mukaddime* s. 7.

²³ Nureddin İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, 192.

²⁴ Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Sahîhi Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Matabaati'l-Misriyye, Kahire, 1347/1929, I, 157.

²⁵ Müslim, *Mukaddime* 1, I, 7; İbn Ebî Hâtim, Ebî Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbu'l-İlel*, Riyad, 1426, Mektebetu'l-Kevser, b.y.y., 1990, 209; I, 7; Zehebî, Ebî Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakd'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I. Baskı, Mısır, 1382/1963, III, 142.

²⁶ İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, Dâru İhyâu Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1952, IV, 175.

²⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzihi -Nuhbeti'l-Fiker*, nşr, Nureddin İtr, Dimaşk, 1413/1992, 14.

hadîsleri yazmayınız; çünkü onlar "münker" ve hepsi zayıf râvîlerden nakledilmiş rivayetlerdir."²⁸ Çünkü daha önce yaşayan muhaddislerden bir kısmı "münker" istilâhını, muhalefet söz konusu olmaksızın zayıf veya sikâ râvînin teferrüd ettiği hadîs anlamında da kullanmıştır. Kaynaklarda "münker hadîs"i sikâ râvînin teferrüd ettiği hadîs anlamında kullandıkları zikredilen âlimler; Yahyâ b. Said el-Kattan (ö.198/813), Ahmed b. Hanbel (ö 240/855), Tirmizî (ö.279/892), Ebû Bekr Ahmed b. Harûn el-Berdecî, (ö.301/913) , Nesâî (ö, 303/915) ve diğer bazı muhaddîslerdir.²⁹ Ayrıca "münker", bir hadîs istilâhı olarak, mevzuât kitaplarında uydurma hadîs anlamında da kullanılmıştır. Bu tür eserlerde "münker" terimini uydurma olduğunu ifade eden "mevzu" (uydurma)³⁰ "şibhi'l-mevzu" (mevzuya benzemekte)³¹ "ke ennu mevzu" (mevzuya benzemekte)³² lâ asle lehû (aslı yoktur)³³ batıl³⁴ gibi tabirlerle zikredilmesi ilk asırlardan itibaren sözü edilen terimin aynı zamanda uydurma hadîslerle delâlet ettiğini de göstermektedir.

Sonuç olarak her "ma'rûf hadîs" in zıddı, "münker" olmakla birlikte; her "münker hadîs" in zıddı "ma'rûf hadîs" olmayabilir. "münker hadîs" in bir bölümü "ma'rûf hadîs" in zıddıdır. Çünkü muhalefet olmaksızın ferid haber, zayıf râvînin haberi, mechûl râvînin haberi, isnadında inkıta olan haber ve hatta uydurma aslı olmayan haber için de "münker" tabiri kullanılmıştır.

2. Bir Hadîs İstilâhı Olarak "Ma'rûf Hadîs"

Hiz. Peygamber (s.a.v.) "ma'rûf" kelimesini lügat anlamıyla kullanmıştır. Bazı rivayetlerde "ma'rûf" kelimesi hanefîlerin kullandığı kavramsal çerçeveyi ihsas ettiren çerçevede bildik tanıdık hadîsler anlamında kullanılmıştır.³⁵ Bu nevi rivayetlerdeki "ma'rûf" ve türevleri; ya iyiye veya hayra delâlet veya hadîsin rivayet tekniğine işaret ettiği söylenebilir. Bu rivayetler Hiz. Peygamber'e atfedilse de hadîs âlimlerinin tenkidlerinden de

²⁸ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî*, thk. Abdulvahâb Abdullatîf, Beyrut, 1399/ 1979, II, 182.

²⁹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, thk. Halil Me'men Şiyha- Ömer es-Selâmî- Ali b. Mes'ud, Daru'l-Marife, Beyrut, 1996, VIII, 388-389; İbn Hacer, *Nuketü alâ İbn Salâh*, Dâru'r-Râye, Riyad, 1994/1415, II, 674; İbn Salâh, Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûri, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2008, 80; Yücel, *Hadîs İliminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, 84-85.

³⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 313.

³¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 297; II, 54.

³² İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 431; II, 117, 209, 241.

³³ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 166; II, 27, 96

³⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 432

³⁵ bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 321; Muslim, *mukaddime 4, no: 6*; Takıyyu'l-Hakîm Muhammed, *el-Usûlu'l-Amme li Fıkhi'l-Mukâren*, Mektebetu Ehlil-Beyt, II. Baskı, Tahran, 1979, 223

anlaşıldığı gibi daha sonraki döneme ait oldukları ve bilinen tanınan rivayetlerin nakledilmesi istenmektedir.

Hulefâi Raşidin döneminde amel edilmesiyle "ma'rûf" olan rivayetlerin teşvik edildiği, diğer hadîslerin naklinin kısıtlamaya gidildiğine dair haberler mevcuttur.³⁶ Bu anlamda sahabe Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetin "ma'rûf" olması konusunda hassasiyet göstermiştir. Hz. Ömer amelî ve pratik değeri olan hadîslerin nakledilmesini teşvik etmiş, diğer rivayetler konusunda ihtiyatlı davranmıştır. Örneğin, isti'zân konusunda Ebû Musa el-Eşârî'nin başkasının evine gidildiği zaman içeri girmek için üç defa izin alınması gerektiği ile ilgili rivayet ettiği hadîs karşısında Hz. Ömer, ilk bakışta toplumun bilmesi gereken böyle bir konuyu kendisinin bilmeyip Ebû Musa'nın bilmesini yadırgamıştır. Daha sonra Ensâr'ın meclisine gelip rivayeti tahkik edince ve oradakilerin hepsinin rivayetin doğruluğuna şahitlik yaptığını görünce isti'zân ile ilgili rivayeti kabul etmiştir.³⁷ Aynı şekilde Ka'bu'l-Ahbar'ın naklettiği bir haber karşısında Hz. Ömer'in "Ey Ebû'l-Münzîr! Seni itham etmiyorum, sadece hadîsin Hz. Peygamber'den böyle aktarılması garibime gitti."³⁸ şeklindeki ifadeleri de hadîsin bildik ve tanınır olması hususiyetindeki onun hassasiyetini göstermektedir. Bu örneklerden Hz. Ömer'in, rivayetin ma'rûf nitelikte olmasına önem verdiği anlaşılmaktadır. Hz. Ali ise "*İnsanlara bildikleri şeyleri rivayet ediniz onların Allah ve Rasûlünü yalanlamasını istermisiniz?*" ifadeleri ile ancak ma'rûf ve meşhûr olan rivayetlerin nakletmesini teşvik etmiştir.³⁹ İbn Ömer, kurban kesmek hakkında: "Sünnettir ve ma'rûftur." sözünde ma'rûf kelimesi tanınan bilinen anlamıyla kullanılmıştır. İbn Abbas'tan sahbenin hadîsi ma'rûf kelimesi ile nitelediğine dair bazı rivayetler kaydedilmiştir. Örneğin Büşeyr el-Adevî, İbn Abbas'ın yanına gelmiş ve "Hz. Peygamber şöyle dedi..." , "Hz. Peygamber şunu söyledi..." şeklinde hadîs rivayet etmeye başlamış. İbn Abbas hiç oralı olmamış. Bunun üzerine Büşeyr el-Adevî; " Ey İbn Abbas! Niye benim hadîslerimi dinlemiyorsun?" diye sorunca sadece ma'rûf gördüğümüz rivayetleri kabul ediyoruz."⁴⁰ demiştir. İbn Abbas'dan rivayet edilen diğer bir haberde ise şöyle demiştir: "Size Hz. Peygamber'den bir hadîs rivayet ettiğim

³⁶ Hadîsin rivayetini kısıtlayıcı ve engelleyici rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Ünal, Yavuz, *Hadîsin Doğuşu ve Gelişim Tarihi*, Ensar, İstanbul, 2010, 111-125.

³⁷ Müslim, Adab 7, 34 no: 2153.

³⁸ İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sadr, Beyrut, 1968, IV, 21-22.

³⁹ Buhârî, İlim, 49 h.no: 127.

⁴⁰ Müslim, *Mukaddime* h.no: 7.

zaman onun tasdikini kitapta bulamazsanız veya ma'rûf görmezseniz bilin ki onu yanlış söylemişimdir."⁴¹ İbn Abbas'ın ma'rûf ifadesi lügat veya terim anlamına da hamledilebilir. İbn Ömer'in kurban kesmek "sünnettir ve ma'rûftur"⁴² sözünde ma'rûf kelimesi lügat anlamıyla kullanılmıştır. Hadîs rivayetinde dikkatsizlik ve rivayetlerin artmasından duyulan endişe nedeniyle ma'rûf kavramı bilinen-taninan anlamıyla sahabe döneminde bir kavram olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu dönem ma'rûf ibaresinin fakihlerin anladığı kavramsal çerçevesinin ilk örnekleri olarak görebiliriz.

2.1 İlel ve Tarih Literatüründe "Ma'rûf Hadîs" Tabirinin Kullanımı

Hicri ikinci asırdan itibaren hadîslerin tespit ve değerlendirilmesinde bir ölçüt olan *ma'rûf* sünnet, yerini ikinci asrın ortalarından sonra yavaş yavaş "*ma'rûf hadîs*"e bırakmıştır. Bu değişimin bir göstergesi olarak İlk cerh, ta'dil ve rical kitapları özelliği taşıyan İlel ve tarih literatüründe hadîs âlimleri ma'rûf ve zıddı "*münker*" kavramları râvî ve isnadı ta'dil ve cerh ifadesi olarak kullanmıştır. Ma'rûf kavramını lügat anlamıyla, *hadîs âlimlerince bu isnâdla "ma'rûf hadîs"* veya sikâ râvînin rivayetine *ma'rûfu'l-hadîs* buna karşılık zayıf râvînin rivayetine "*münkeru'l-hadîs*" tabirleri kullanılmaktadır. "*Ma'rûfu'l-hadîs*" tabiri, cerh ve ta'dil yönünden durumu bilinen ve birden fazla kişinin kendisinden rivayette bulunduğu râvî için ta'dil ifadesidir.⁴³ Hicri üçüncü asırdan itibaren râvî için cerh ifadesi olarak kullanılan "*münkerü'l-hadîs*" tabiri üç farklı anlamda kullanılmıştır. Bunlar: râvînin rivayeti ile tek kalması, râvînin zayıf olması veya genellikle "*metruk*" râvîler olması şeklindedir.⁴⁴ İsnadın tamamı "*münkerü'l-hadîs*" ile tavsif olunan râvîlerden meydana gelmişse bu durum "*münkerü'l-hadîs*" şeklinde ifade edilmiştir. Yahya el-Kattan (ö. 198/813) "*münkeru'l-hadîs*" tabirini cerh lafzı olarak değil, râvînin rivayetinde teferrüd ettiğine delâlet için ilk kullanan kişilerdendir.⁴⁵

Ahmed b. Hanbel (ö.241/929)'in; 'Ata b. Dinâr⁴⁶, Muğire b. Selmân⁴⁷ ve Ammâr el-Absî⁴⁸ adlı râvîler için *ma'rûfu'l-hadîs*; Seleme b. Verdân⁴⁹, Yahya

⁴¹ Suyûtî, *Miftahu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sünne*, Thk.: Seyyid el-Cemilî, Mektebetü's-Sakafe ed-Dimiyye, Kahire, 1985, 26.

⁴² Buhârî, *Edâhî I*, V, 2107.

⁴³ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, 210; Aydın, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987, 171-172.

⁴⁴ Yücel, *Hadîs İlminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, 87-97.

⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 388-389.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel fi Ma'rifeti'r-Ricâl*, thk. Vasıyyullâh b. Muhammed el-Abbâs, Dâru'l-Hâni, Riyad, 1422/2001, IV, 474.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 510.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 132.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 24, 216.

b. Abdullah⁵⁰, Muhammed b. Kesîr el-Masîsî⁵¹ adlı râvîler için de "münker"u'l-hadîs" ifadesini kullandığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel *ma'rûfu'l-hadîs* kavramını, rivayetin söz konusu râvîler vasıtasıyla tanındığını buna karşılık "münker"u'l-hadîs kavramını kullandığı râvîlerin muhaddîslerce tanınmadığını ve ikiden az rivayetleri bulunduğunu ifade etmektedir. İlel türü eser yazan hadîs âlimleri, kullandıkları "münker" ve "ma'rûf hadîs" arasında bir muhalefetten bahsetmemektedir. Ahmet b. Hanbel "İbn Ömer'e, imamın arkasında kıraatten soruldu. İbn Ömer de: "Sana imamın kıraati yeterlidir." rivayeti hakkında şöyle demektedir: "Bu rivayet Muhammed b. Sirin'den değil, Enes b. Sirin adlı râvîden nakledildiği ma'rûftur (bilinmektedir.)"⁵² Ahmet b. Hanbel hadîs âlimlerince bilinen tarikine işaret etmektedir.

Tirmizî (ö. 279/892) de diğer ilel müellifleri gibi hadîsin isnâdı ve râvisini ta'dîl için ma'rûf kavramını kullanmaktadır. Tirmizî, isnâdı ta'dîl için lügat anlamıyla "ma'rûfu'l-isnâd" tabirini "Hac, Arafatta vakfedir."⁵³ Rivayetin isnadı hakkında kullandığı görülmektedir: "Bu hadîs, hadîs âlimlerince, Şu'be ve Sufyân es-Sevrî'nin mu'an'an nakille, Bükeyr b. Ata, Abdurrahman b. Ya'mer, Nebi (sav) isnâdıyla ma'rûf'tur."⁵⁴ Tirmizî "Mü'minlere zor gelmeseydi, misvak kullanmalarını emrederdim." Hadîsinin sahabe râvisi Ebû Hureyre ile ma'rûf olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵ Hadîs âlimlerinin bu tutumları hadîsin hangi tarik veya râvi ile ulaştığı konusunda titiz davrandıklarını gösteren bir durumdur.

Tirmizî'ye göre "münker", zayıf râvînin teferrüd ettiği hadîstir. Nitekim o senedinde iki zayıf râvînin bulunduğu, başka bir tarikten desteklenmeyen hadîsin "münker" olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Tirmizî, naklettiği üç rivayet için kullandığı: "Bu "münker" bir hadîstir" ifadesiyle hadîs âlimlerince rivayetin bilinmediğini, râvisinin tenkide uğradığını yani mechûl veya zayıf râvîler tarafından nakledildiğini kastetmektedir. "Bir kişi bir yerde misafirlikte, ev sahibinin izni olmaksızın nafîle oruç tutamaz." rivayeti konusunda Onun: "Bu "münker" bir rivayettir, sikâ râvîlerden hiçbirinin bu haberi naklettiğini bilmemekteyiz."⁵⁷ Sözü ile bu rivayetin hadîs âlimlerince tanınmadığını

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 54.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 51-52.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 385.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 440; Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd Ebû Dâvûd el-Fârisî, *Müsnedü Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, Dâru'l-Mârifetü, Beyrut, tr., II, 644.

⁵⁴ Tirmizî, *el-İlelu's-Sağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Daru İhyâi Türesi'l-Arabî, Beyrut, tr, I, 19.

⁵⁵ Tirmizî, *el-İlel*, I, 6.

⁵⁶ Tirmizî, *İsti'zân*, 10, no: 2698, V, 59.

⁵⁷ Tirmizî, *Savm*, 70, no: 789, III, 156.

kastetmektedir. Aynı şeyi kastederek bir başka rivayet konusunda Tirmizî şöyle demektedir: "Bu "münker" bir hadîstir. Ebû Zübeyr'den bu tariki dışında bu rivayet bilinmemektedir."⁵⁸ Tirmizî, râvînin mechûllüğünü veya teferrüd etmesini rivayetin "münker" olması için yeterli görmektedir. "Ashabıma küfredenleri gördüğünüzde, Allah'ın laneti ve kötülüğünüz kendi üzerinize olsun deyiniz." Rivayeti hakkında Tirmizî: "Bu "münker" bir hadîstir" demekle nakleden râvîlerden en-Nasr ve Seyf'in mechûl olduğunu haber vermektedir.⁵⁹ Bu rivayette ise Tirmizî, "münker" kavramını, sikâlarca râvînin bilinmemesi veya râvînin rivayetinde teferrüd etmesi durumunda kullandığı görülmektedir.

Bezzâr (ö. 292/905), "ma'rûf" kavramını hadîsin isnâdını ve râvîsini ta'dîl için kullanmaktadır. Onun bu tutumuna dair örnek şu şekildedir: Güneş tutulması konusunda Muhammed b. el-Musennâ ve Süleymân b. Ubeydullâh < Muemmil b. İsmail < Sufyân < Ata b. es-Sâib < Ya'lâ b. 'Atâ < Abdullah b. Amr (r.a.)'in: '*Resûlullah döneminde güneş tutuldu. Hz. Peygamber (sav) dört secde ile iki rekât namaz kıldı.*' rivayeti hakkında Bezzâr şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu hadîs 'Atâ b. es-Sâib < babası < Abdullah b. Amr isnâdıyla *ma'rûf*'tur."⁶⁰ Bezzâr, ma'rûf kavramını; rivayetin hadîs âlimlerince bilinen isnâdı budur, bunun dışında bilinen bir isnâdı yoktur, anlamında kullanmıştır. Bezzâr râvîyi ta'dîl için de ma'rûf ibaresini şu şekilde kullanmaktadır: "Muhammed b. el-Musennâ < İbn Ebi Adî < Şu'be < el-A'meş < Mansûr < Ebû Vâil < Abdullah < Nebi (sav)'in şöyle söylediğini nakletti: "*Kim yalan yere yemin ederek bir insanın veya kardeşinin malını elde ederse, Allah onu kıyamet gününde gazap ile karşılar. Böyle birisi hakkında: 'Öyle kimseler Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir karşılık ile satarlar.'* ayeti nazil oldu. Bezzâr şöyle demektedir: "Bu rivayet, 'A'meş'in *hadîsi olarak ma'rûf*'tur."⁶¹ İki örnekten de anlaşılacağı üzere Bezzâr, ma'rûf kavramını, hadîs âlimlerinin, rivayetin hangi isnâdı ve râvîsi vasıtasıyla bildiğini ifade için kullanmıştır.

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ve babası Ebû Hâtim'in; *hadîsun ma'rûfun*⁶² ve *el-hadîsu'l-ma'rûf*⁶³ ifadeleriyle hadîsin metni, isnâdı veya râvîsini ta'dîl etmek ve hadîs âlimlerince metin ve isnadın sahih, ravisinin sikâ

⁵⁸ Tirmizî, *Savm*, 1, no: 682, III, 66.

⁵⁹ Tirmizî, *Menâkıb*, 59, no: 3866.

⁶⁰ Bezzâr, *Müsned*, VI, 377.

⁶¹ Bezzâr, *Müsned*, V, 87.

⁶² İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 23.

⁶³ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 86, 209, 362; II, 23, 272, 401.

olduğunu ifade için kullanmaktadır. İbn Ebî Hâtim'in, ma'rûf kavramını kullanımına dair şu örnekleri zikredebiliriz. Yahyâ b. el-Muhâribî'nin < Zâide < Saîd b. İshâk b. 'Ucre < Enes b. Mâlik'den nakille: "Nebi (sav)'e yanında Ebû Bekir varken bir içecek getirildi, Hz. Peygamber bir 'arabiye verdi." İbn Ebî Hâtim: "Bu rivayeti babama sordum. O da bu rivayetin isnâdında hata olduğunu ve bu hadîsin Ebû Tivâle adlı râvisiyle ma'rûf olduğunu söyledi."⁶⁴ demektedir. İkinci örnek şu şekildedir: Yahya b. Abdekî el-Kazvinî'nin < Hasân b. Hassân el-Basrî < Şu'be < Adiy b. Sabit < Zirr b. Hubeyş < Ali isnâdıyla: Nebi (sav) bana: "Seni ancak mü'min sever, sana ancak münafık kızar" dedi. Ebû Hâtim, hadîs hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: "Hadîs el-A'meş'le *ma'rûf* tur (bilinir), Şu'be'den nakli bilimemektedir."⁶⁵ İbn Ebî Hâtim'in ma'rûf kavramını bir ta'dil ifadesi olarak kullanımına dair daha birçok örnek verilebilir.⁶⁶ Ebû Hâtim göre, hadîs âlimlerince hadîsin isnâd ve râvisi ile tanınması-bilinmesi esastır. Ona göre, hadîs âlimlerince ma'ruf hadîs, isnâd ve râvisi mechûl rivayete muhalif, ma'rûf isnâd ve râviden gelen rivayettir. Bununla birlikte İbn Ebî Hâtim'in, ma'rûf kavramını hadîsin râvisi, isnâdı veya metnini ta'dil için de kullandığını söyleyebiliriz.

İbn Ebî Hâtim, *ma'rûf* teriminin zıddı olarak "*münker*" haber kavramını kullanmaktadır. Ona göre, hadîs âlimleri isnâd ve râvisiyle rivayetin tanımadığını ifade etmek için ve rivayeti tenkid etmek maksadıyla "*münker*" kavramını kullanmaktadır.⁶⁷ Ona göre, rivayetin "*münker*" olmasında, râvinin zayıf olması yeterlidir. Ebû Hâtim "Her saçın altında cünüplük vardır, saçlarınızı yıkayınız ve vücudunuzu temizleyiniz." rivayeti hakkında: "Bu hadîs "*münker*" dir, çünkü râvîlerinden el-Hâris *zayıftır* demektedir."⁶⁸

Ebû Hâtim'in, bir râvinin zayıf olmasını⁶⁹ veya *mechûl* olmasını⁷⁰ isnâdda '*unkita* bulunması⁷¹ ve rivayetin "*münker*" olması için yeterli gördüğüne dair diğer birçok örnek zikretmek mümkündür. Ebû Hâtim, "*ma'rûf hadîs*"in zıddı olarak *bâtıl* rivayetler de olabileceğini zikretmektedir. İbn Ebî Hâtim, "Herhangi bir Müslüman kişi, Müslüman kardeşinin yanına gider, onu sevindirirse, Allah onun günahlarını bağışlar." rivayeti konusunda

⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, '*llet*, II, 23.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, '*llet*, II, 401.

⁶⁶ Bkz. İbn Ebî Hâtim, '*llet*, I, 232; I, 362; I, 602, 1879, 2773; II, 272..

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, '*llet*, I, 55, 75, 107, 110, 309.

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, '*llet*, I, 55.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, '*llet*, I, 107; I, 110..

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, '*llet*, I, 75.

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, '*llet*, I, 110; I, 309.

babası Ebû Hâtîm'in: "Bu hadîs *bâtıldır*, aslı yoktur ve *ma'rûf* da değildir."⁷² sözü ile rivayetin hadîs âlimlerince tanınmaması sebebiyle reddedilebileceğine işaret etmiştir. İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) de Ebû Hâtîm gibi bazı rivayetlerin mevzu olduğunu "*münker*" kavramı ile dile getirmekte ve şöyle demektedir: "Mürchie veya kaderiye ölse ve kefenlense, üç gün sonra kefeni açılıp bakılsa yüzü kıbleden yana olmaz." Bu rivayet konusunda İbn Adî bu hadîs çok "*münker*", ona tabî olunmaz." demiştir.⁷³

Ebû Hâtîm'in "*ma'rûf hadîs*"in zıddı olarak "*münker*" kavramını kullandığına dair şu örnek zikredilmektedir: Hubeyyib b. Habîb<Ebû İshâk Ayzâr b. Hureys <İbn Abbâs isnâdıyla Nebi (sav): "*Kim namaz kılar, malının zekâtını verir, hacceder, orucunu tutar ve misafirini ağırlarsa cennete girer.*" dedi. Ebû Hâtîm er-Râzî'ye göre diğer râvîlerin Ebû İshâk tarikinden gelen rivayetleri mevkûftur. Yani İbn Abbas'ın sözü olduğu halde merfu olarak nakledilmesi nedeniyle bu hadîs "*münker*"dir.⁷⁴ Hubeyyib b. Habîb'in merfu rivayeti "*münker*" olduğuna göre, Ebû İshâk tarikinden gelen rivayet mevkûf bir haber olarak ma'rûftur.⁷⁵ İbn Ebî Hâtîm, ma'rûf ve "*münker*" kavramlarını sened ve râvîyi cerh-t'adîl için lügat anlamlarıyla kullandığı örneklerden anlaşılmaktadır. O, ma'rûf kavramını isnâd ve râvîyi ta'dîl için kullanmıştır. İbn Ebî Hâtîm'e göre "*ma'rûf hadîs*": rivayetin "*münker*" veya "*merdud şâz*" oluşuna yol açan illetlerden herhangi biri bulunmayan sikâ râvînin rivayetidir.

Bazı muhaddîsler *ma'rûf* kavramını *mechûl*'ün muhalifi olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bir râvînin ma'rûf olması, hadîs âlimlerince en az iki hadîs rivayeti ile tanınması, mechûl ise rivayeti ile tanınmamasıdır.

Darekutnî (ö. 385/995) de, diğer ilel müellifleri gibi *ma'rûf* kavramını isnâd ve râvîyi ta'dîl için kullanmaktadır.⁷⁶ İsnâdı ta'dîl eden bir ifade olarak *ma'rûf* kavramını kullandığına dair birçok örnek verebiliriz.⁷⁷ Darekutnî,

⁷² İbn Ebî Hâtîm, *'İlel*, II, 384.

⁷³ İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdû'ât fî Ehâdisi'l-Merfû'ât*, thk. Nureddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar, Evdâus-Selef, Riyad, 1417/1997, I, 277; İbn Arrâk, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî eş-Şafî, *Tenzihü's-Şer'ati'l-Merfû'ât an Ehâdisi's-Şen'ati'l-Mevdû'ât*, thk. es-Seyyid Abdullah b. Cemâhirî - Abdulvehhab Abdullatif, el-Mektebetü'l-Kahire, Kahire, tr, I, 355.

⁷⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, 69-70; Suyûtî, *Tedrib*, I, 240.

⁷⁵ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, 69-70; Suyûtî, *Tedrib*, I, 240; Ahmed Naim - Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, I, 125- 126

⁷⁶ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî , *el-İlelu'l-Vâride fî Ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefi, Daru Taybe, Riyad, 1405/1985, IX, 159; X, 142; XII, 37, 208, 304; XIII, 281, 320; XV, 202, 224, 232.

⁷⁷ Dârekutnî, *'İlel*, XII, 304; XIII, 281; X, 142.

ma'rûf ibaresini rivayetin isnâd için kullandığı gibi râvîsini ta'dil eden bir kavram olarak da kullanmaktadır. Ebû Sâlih'in Ebû Hureyre isnâdıyla Resûlullah (sav)'ın: "Rabbine karşı ibadetini yapan ve efendisinin öğüdünü tutan köle ne iyidir." hadîsi hakkında Darekutnî şöyle demektedir: "Bu rivayet el-A'meş'le ma'rûftur."⁷⁸ Darekutnî, hadîs âlimlerince isnâdı bilinen rivayet anlamında kullandığı *ma'rûfu'l-isnâd* her ne kadar isnâda yönelik ta'dil ise de, hadîs âlimlerinin rivayetin bu isnadla tanındığını-bilindiğini ifade için kullandıklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu rivayet hadîs âlimlerinin tanıdığı ve makbûl gördüğü bir rivayettir.

İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201)'nin de, diğer hadîs âlimleri gibi *ma'rûf* ıstılahını, rivayetin isnâd ve râvîsini ta'dil etmek için kullandığı⁷⁹ görülmektedir. İbnü'l-Cevzî, meşhûr ve ma'ruf kavramlarını iki farklı râvî için aynı rivayette bir arada kullanmaktadır: Nebi (sav): "Kalpler, demirin su değdiğinde pas tuttuğu gibi pas tutar." dedi. "Ey Allah'ın elçisi onun cilası nedir?" dediler. O şöyle buyurdu: "Allah'ı çok zikretmektir." Bu rivayet hakkında İbnü'l-Cevzî şöyle demektedir: "Bu hadîs Abdulaziz adlı râvî ile *meşhûr*, Abdurrahim b. Harun el-Gassânî ile de *ma'rûf* bir rivayettir."⁸⁰ İbnü'l-Cevzî'ye göre, hadîs âlimleri rivayetin iki tarikini de bilmekteler ancak Abdulazîz tarikini daha meşhûr kabul etmektedirler. Bu tarikin Abdurrahim b. Hârûn el-Gassânî tarikinden daha yaygın olduğunu söylemektedirler. Hadîs âlimlerince mevkuf ma'rûf rivayet bazı tariklerde ref edilmiştir. İbnü'l-Cevzî, buna örnek olarak şunu zikreder: Tirmizî, Ömer b. el-Hattab'ın "Salevât getirilinceye kadar duanın kabulü kısıtlanmıştır" sözü hadîs âlimlerince mevkûf haber olarak *ma'rûf*'tur. Ancak aynı rivayet Muaz b. Cebel'den merfu olarak da nakledilmiştir.⁸¹

Bu bilgiler ışığında Hicri II. asrın son çeyreğinden itibaren hadîs âlimlerinin, ma'rûf kavramını rivayetin râvî ve isnâdı ile hadîs âlimlerince tanınan-bilinen râvî tarikini ifade etmekte ve hadisi ta'dil ifadesi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. *'İlel* müellifleri ma'rûf veya "*münker*" ıstılahlarını râvî veya isnâdı tadil için kullandığı gibi "*münker*"i de cerh için kullanmıştır. Fakat onlar iki kavram arasında muhalefet şartı aramamaktadırlar. Tasnif dönemi eslerinde de aynı tutumun gözlendiğini söyleyebiliriz.

⁷⁸ Dârekutnî, *'İlel*, X, 142.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Cevzî, *el-İlelül-Mütenahiye Fî Ehâdisi'l-Vâhiye*, thk. Halil Meysî, Daru'l-Kutubi'l-İmiyye, Beyrut 1403/1983, I, 386

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *'İlel*, I, 386.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *'İlel*, III, 841.

2.2 Usûl-i Hadîs Literatüründe “Ma’rûf Hadîs” Tabirinin Kullanımı

Muhaddisler Hicri ikinci asrın sonundan itibaren İlel ve tarih literatürü içerisinde “ma’rûf” kavramını hadîs metninden çok ravî ve isnadî ta’dîl için lügât anlamıyla kullanmıştır. Bu durum Hanefî fakihlerin “ma’rûf hadîs” tabiri ile kastettikleri anlamdan çok farklıdır. İbn Hacer’e kadar “ma’rûf”, bir terim olmaktan çok lügât anlamıyla kullanılmıştır. Ayrıca İbn Hacer, Hanefî fakihlerin “ma’rûf hadîs”in zıddı olan “şâz” kavramı yerine “münker” kavramını kullanmıştır. Oysa muhaddisler aynı dönemde “şâz hadîs” teriminin zıddı olarak “mahfûz hadîs” terimini kullanmaktaydı. Bu durum bir kavram kargaşası oluşturmaktaydı. Bu kavram kargaşasının telif edilen her eserde farklı tezahürleri olması kaçınılmazdır. Bu nedenle ulûmü’l hadîs literatüründe de kavramların terim olarak kullanılış kronolojisini takip ederek konuya ışık tutmak istiyoruz.

Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) de “ma’rûf” ifadesini mutâbî rivayetleri olan râvî için kullandığı kanaatindeyiz. “Allah, ahlakı da rızıkları taksim ettiği gibi taksim etti. Allah malı sevdiğine de sevmediğine de verir. Fakat imanı ancak sevdiğine verir. Allah kulunu severse iman verir.” Hâkim en-Neysâbüri rivayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Hadîs, Abdulazîz b. Ebân’la ma’rûftur. İsâ b. Yûnus ve Sevrî’nin, Zebîd ve Hamza Zeyyât’dan iki mutâbî tarikle aynı rivayeti nakli sahihtir.”⁸² Hâkim’in bu açıklamasından rivayetin Abdulazîz b. Ebân tarikinun muhaddîslerce bilindiği anlaşılmaktadır. Bu durumda râvîye sıfat olarak kullanılan ma’rûf, râvîye ta’dîl etmenin yanında rivayetin bu tarikle muhaddislerce biliniyor-tanınıyor olmasını da ifade etmektedir. Ancak burada hanefîlerin bir hadîsin ma’rûf olması için topluluk rivayeti olması şartının yerine gelmesi söz konusu değildir. Ayrıca burada ma’rûfun zıddı olan muhalif “şâz” veya “münker” bir rivayetten de bahsedilmemektedir. Bu durum ferd olmayan veya mutabi tariklerle desteklenen rivayetleri muhalifi bir rivayet aramadan hadîs âlimlerinin ma’rûf gördüklerini söyleyebiliriz.

Hâkim, sikâ râvînin sikâlara muhalif rivayetinde teferrüd etmesini “şâz” olması için yeterli görmektedir. el-Hakîm en-Neysâbüri (ö. 405/1014), “şâz hadîs”i şu şekilde tarif etmektedir: “Sikâ râvînin, sikâ râvîlere muhalif rivayetine, mutâbî olabilecek başka bir asıl da yoksa haberi “şâz”dır.”⁸³ İbn

⁸² Hâkim, Muhammed b. Abdullâh Ebû Abdillâh en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir el-Ata, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990, I, 88.

⁸³ Hakîm Muhammed b. Abdullâh Ebû Abdillâh en-Neysâbüri, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Ahmed b. Faris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003/1424, 119.

Salah "niyet" hadîsini örnek göstererek ona itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Bu durum "ameller niyetlere göredir..." hadîsi konusunda problem içerir. Çünkü Hz. Ömer bu rivayetiyle teferrüd etti. Ondan Alkame< ondan da İbrâhîm et-Temimî < ondan da Yahya b. Saîd el-Ensârî rivayet ettiler."⁸⁴

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1070), "*şâz hadîs*" hakkında söylenenleri özet olarak şu şekilde nakletmektedir: "İmam Şafi'î'ye göre: "*şâz*", sikâ râvîden başkasının nakletmediği hadîs değil, sikâ râvînin, sikâ râvîlere muhalif rivayetidir. Salih b. Muhammed'e göre ise, "*şâz hadîs*", muhaddislerce bilinmeyen "*münker hadîs*"tir. Şu'be ise, "Sana "*şâz hadîs*", şâz kimselerden gelir." demektedir.⁸⁵

Hâkim en-Neysâburî'ye göre rivayetin isnadında inkıtâ' söz konusu ise hadîs "*şâz*" dır. Ebû't-Tufeyl'den nakledildiğine göre Muaz b. Cebel şöyle demiştir: "Resûlullah Tebük gazvesinde güneşin meylinden önce yola çıktığında, öğle namazını ikindiye tehir ederek ikisini birden kıldı. Güneşin meylinden sonra yola çıktığında ise öğle namazını ikindi ile birlikte kılar, sonra yola devam ederdi. Akşam yola çıktığında da yatsıyı öne alarak akşam namazı ile birlikte kılardı."⁸⁶Râvîleri sikâ imamlardan olmasına rağmen hadîsin hem isnâdı hem de metni "*şâz*" dır. Gösterebileceğimiz herhangi bir illeti de mevcut değildir. Fakat dikkatle araştırdığımızda görüyoruz ki, Yezîd b. Habib'in Ebû't-Tufeyl'den rivayeti yoktur. Aynı şekilde metni bu ifade ile Ebû't-Tufeyl kanalıyla Mu'az b. Cebel'den rivayet edenlerden hiç birinin hadîsleri arasında bu rivayeti görmemekteyiz. İşte bu sebeble hadîsin "*şâz*" olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁷

Hatîb el-Bağdâdî, bir hadîsi hem "*ma'rûf*" hem de "*mahfûz*" olarak niteleyerek, ma'rûf kavramını hadîs âlimlerinin bildiği rivayet anlamında kullanmaktadır. O, hadîs sahabe râvîsi "*ma'rûf mahfûz*" ise sikâ râvînin isnadında düşen râvînin eklenebileceğini söylemektedir. Mâlik b. Enes< İbn Şihab< Urve b. Zübeyr< Amre binti Abdirrahmân tariki ile İbn Mehdî'nin naklettiği bir rivayeti şu şekilde değerlendirmektedir: "Nebi (sav), başını bana uzatır, onu tarardım. O, eve sadece insanî ihtiyaçları için girerdi." rivayeti, Mâlik b. Enes'in Hz. Aişe'den rivayeti olarak "*mahfûz*" dur. Bu nedenle isnada Hz. Aişe eklenir.⁸⁸ demektedir.

⁸⁴ İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, 62

⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 130.

⁸⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 228-229; Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 6, 52 no: 706.

⁸⁷ Hâkim, *Ma'rîfetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2003/1424, 119-120.

⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye*, II, 395-396.

Hatîb el-Bağdâdî, döneminin talebelerinden yakınıken ma'rûf kavramını "*münker*" kavramının zıddı olarak kullanmaktadır. O şöyle demektedir: "Dönemin hadis öğrencisinin çoğu, aklını; meşhûr hadîsi değil, garib olanı öğrenmeye, ma'rûf olanı dinlemeye değil, "*münker*" olanı dinlemeye... yöneltiyor."⁸⁹ Sahabî râvîsi tek olana garib, çok olana meşhûr denmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre, meşhûr ve "*ma'rûf hadîs*" terkipleri, tanınan, bilinen kabulde bir sıhhat derecesi ifade etmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin burada bir hadîsin iki şekilde "*şâz*" oluşuna dikkat çektiği görülmektedir. Ya sikâ râvînin sikâ râvîlere muhalefeti veya bilinmeyen râvînin muhalefetsiz ferd rivayetidir. Bu durumda "*şâz hadîs*"e "*münker*" (bilinmemesi) ilavesi yapılmıştır. Ayrıca burada rivayetin metni kadar râvîsinin de mechûl oluşuna dikkat çekilmektedir. Bu nedenle Hadîs âlimleri rivayetleri hangi râvîsi ile ma'rûf ise onunla nakletmeye özen göstermişlerdir.

Beyhakî (ö. 458/1966)'nin de ma'rûf kavramını lügat anlamıyla isnâdı ve râvîyi ta'dîl için kullandığı görülmektedir. Vitr namazı konusunda naklettiği ilk rivayet hakkında Beyhakî şöyle demektedir: "Buhârî, râvîlerin bir kısmının diğerlerinden semai yok dese de bu hadîs bu isnâdla ma'rûf'tur."⁹⁰ Beyhakî, ma'rûf kavramını râvîyi ta'dîl için de şu şekilde kullanmıştır: "*Veda Haccında şura konulan kaptan (su) içmek helaldir*" rivayeti Yahya b. Yemân'la ma'rûf'tur."⁹¹

İbn Kesîr (ö.774/1381), Şafîî'nin "*şâz*" tanımına dayanarak, "*şâz*" terimini hadîs metnini tenkid etmek için kullanmakta ve şöyle demektedir: "İsnâd ve râvî hakkında verilen sıhhat hükmü, metin için bağlayıcı olmaz, bazı durumlarda rivayetin metni "*şâz*" ve "*muallal*" olabilir. Ebû Ya'lâ el-Halîlî el-Kazvînî, Hicâzlı bir grup âlimden benzerini nakletti."⁹² diyerek râvî ve isnâd ma'rûf olsa da hadîsin metin açısından "*şâz*" olabileceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Hâfız el-İrâkî'nin ferdin rivayet için de "*şâz*" kavramını kullandığını ve hükmü konusunda şöyle dediğini de nakletmektedir: "*Şâz*", sikâ olsun, olmasın tek isnâdla gelen ferdin rivayetidir. Sikâ râvînin rivayetinde tevakkuf edilir, delil alınmaz. Sikâ olmayanın "*şâz*" rivayeti reddedilir."⁹³ Hâfız el-İrâkî'nin ferd haber konusunda râvîsi sikâ ve zayıf olan

⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye*, I, 2.

⁹⁰ Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekr, *Sunen*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mektebetü Darî'l-Ukâz, Mekke, 1994, I, 244.

⁹¹ Beyhakî, *Sunen*, VIII, 304.

⁹² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer el-Kuraşî, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs*, Matbuâtü'l-Hicâzî, Kahire, 1937, 41.

⁹³ İbn Kesîr, *el-Bâis*, 41.

arasında bir ayrıma gittiği görülmektedir. Ferd haberin râvisi sikâ bir râvi olduğunda, hadîs âlimleri onun rivayetini muhalefet yoksa delil almaktadır. Ancak burada el-İrâkî'nin farklı bir yaklaşımı söz konusudur. "*Ferd haberi*" daha öncesinde 'İlel ve tarih literatüründe "*münker*" olarak nitelerken Hâfız el-İrâkî'nin "*şâz*" olarak nitelemesi de, bu kavramların kullanımında birlikteliğin olmadığını göstermektedir. Hadîs âlimlerine göre, sikâ râvînin, sikâlara muhalefet ettiği rivayeti "*şâz*", sikaların rivayeti de "*mahfûz*"dur. Fakat zayıf râvînin sikâ ravilere muhalefetinde ilk dönem âlimleri "*şâz*" kavramını kullanmışlardır. Hatta zayıf râvînin rivayeti yanında hadis metnine idraç, isnadda inkita sebebiyle de bazı muhaddîsler "*şâz*" kavramını kullanmışlar ve bu durumun İbn Hacer'e kadar netleşmediği söylenebilir.

"*Şâz*" ve "*mahfûz*" arasındaki ilişkiyi aşağıdaki örneklerde görebiliriz: Hz. Peygamber döneminde bir adam vefat etmiş ve azâd ettiği köleden başka vâris bırakmamıştır. Hz. Peygamber de adamın mirasını kölesine vermiştir.⁹⁴ Bu hadîsi Hammâd b. Zeyd ve Sufyân b. Uyeyne <Amr b. Dinâr'dan rivayet etmiştir. Sufyânın rivayeti, Amr b. Dinar< Avsece< İbn Abbas isnâdıdır. Oysa Hammâd b. Zeyd'in rivâyetinde Amr b. Dinarbu hadisi Avsece'den nakletmiş ve İbn Abbâs'ı zikretmemiştir. Bu rivayet *mürseldir*. Hammâd, adalet ve zabt sahibi güvenilir râvîlerden olmasına rağmen; hem isnâd itibâriyle rivayetinde tek kalması, hem de sayıca daha fazla râvîye muhalefet etmesi nedeniyle rivayeti "*şâz*" olarak değerlendirilmiştir. İbn Ebî Hâtim, Babası Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre, "*mahfûz*" olan tarîkin İbn Abbas'tan nakledilen rivayet olduğu, Hammâd'ın rivayeti "*şâz*", Sufyân b. Uyeyne'nin rivayeti "*mahfûz*"dur. Ancak birçok meselede, "hadisin isnâdı "*şâz*", metni *sahîh* veya metni "*şâz*", isnâdı *sahîh*" şeklinde bir ayrımın yapıldığı da bilinmektedir.⁹⁵

Hadîsin "*şâz*" oluşuna diğer bir örnek de Ebû Dâvud ile Tirmizî'nin Abdulvâhid İbn Ziyâd an A'meş an Ebî Hureyre kanalıyla merfu olarak naklettiği şu rivayeti verebiliriz: "Biriniz sabah namazının iki rekât sünnetini kıldığı zaman sağ tarafı üzerine uzaniversin."⁹⁶ Beyhâkî'ye göre, Abdulvâhid, bu hadîste birçok sikâ râvîye muhalefet etmiştir. Zira bu râvîler hadîslerin

⁹⁴ Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1972, IX, 17; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 347; Ebû Dâvud, *Feraiz* 8, no: 2905 II, 139; Tirmizî, *Ferâiz* 14, h.no: 2106, IV, 423.

⁹⁵ Suyûtî, *Tedrib*, I, 124-125; Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 205.

⁹⁶ Tirmizî, *Salât* 311, no: 420, II, 281; Beyhâkî, *Sunen*, III, 45; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim et-Teymî el-Büstî, *Sahîhu İbn-i Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1414/1993, VI, 220.

muhtevasını Hz. Peygamber'in kavliyle değil, fiili olarak rivayet etmişlerdir. Buna karşın, A'meş'in sikâ ashâbı içerisinde sadece Abdulvahid, hadîsi Hz. Peygamber'e ait kâvil ile nakletmiştir. Hz. Peygamberin bir davranışı "mahfûz" olup, rivayet şu şekildedir: "Resûlullah (s.a.v.) müezzin sabah ezanını bitirdiğinde seher aydınlanınca iki rekât hafif bir namaz kılar, sonra müezzin kamet edinceye kadar sağ yanına yatıverirdi."⁹⁷ Hadîs âlimlerince bir hadîsin râvîsi sikâ da olsa diğer râvîlere muhalif rivayeti "şâz" dır. Hadîs tüm varyantlarında "Hz. Peygamber'in teşrik günleri yiyip içme günleridir."⁹⁸ hadîsi nakledilmesine rağmen, Ukbe b. Âmir tarikiyle "arefe günü" lafzının eklenmesi ile arefe günü de yeme içme günlerine dâhil edilmiştir.⁹⁹ Rivayete "arefe günü" lafzını idrac eden Ukbe b. Amir tariki "şâz" , diğer tarikler ise "mahfûz" dur.

İbn Salah (ö.643/1245), "şâz" ve "münker hadîs" ıstılahlarına dair kendisinden önceki görüşlere yer vermekte ve sonra şu açıklamayı yapmaktadır: "Râvî rivayetinde, kendisinden daha sikâ bir râvîye muhalefet ederse, rivayeti "şâz" ve merduddur. Âdil, hâfız ve sikâ bir râvînin rivayeti, daha sikâ bir râvînin rivayeti veya muhalefet eden "ma'rûf hadîs" yoksa delil alınır. Şayet zabt ve sikâ sahibi bir râvî değilse, tek başına rivayeti, sahîhlik sıhhatini taşımadığından delil alınmaz. Râvînin durumu zabt açısından sikâ râvîye yakın ise, tek başına rivayeti makbul ve hasendir. Aksi takdirde rivayeti "şâz" ve "münker" olur. Bu durumda merdud olan "şâz" iki kısımdır: Birincisi, râvînin daha sikâ râvîye muhalif hadîsi "şâz" , ikincisi, isnâdı oluşturan râvî, sikâ ve zabıt değilse, rivayeti "münker" dir. Râvîlerin bu durumları, rivayetin "şâz" veya "münker" olmasını belirler."¹⁰⁰ İbn Salah'a göre sikâ râvînin, daha sikâ râvî veya râvîlere muhalif rivayeti "şâz" , fakat zayıf râvînin rivayeti herhangi bir rivayete muhalif olmasa da "münker" dir. İbn Salah da, "şâz" ve "münker hadîs" konusuna yer vermekte fakat muhalifi olan "ma'rûf hadîs" ıstılahına temas etmemektedir.

Zehebî (ö 748/1347)'ye göre de *sadûk* ve daha aşağı seviyedeki râvîlerin teferrüd ettiği rivayet "münker" dir.¹⁰¹ Ona göre "münker", "ma'rûf hadîs" in zıddı değil, râvîsi açısından tenkide uğramış rivayettir. Hicri VIII. asra kadar muhaddîslere göre hadîsin "münker" olması ya sikâ râvîlere muhalefet

⁹⁷ Buhârî, *Ezân*, 15, no:600, I, 225; İbn Hibbân, *Sahih*, VI, 219

⁹⁸ Ahmet b. Hanbel, *Musned*, I, 122; Beyhaki, *Sunen*, III, 312; Heysemî, Nureddîn Ali b. Eb Bekr, *Mec'me'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, Dârü'l-Fikr, (Beyrut 1412), III, 204.

⁹⁹ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 374

¹⁰⁰ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, I, 79-82.

¹⁰¹ Zehebî, *Mizân*, III, 141-142.

veya râvînin zayıflığı gibi iki farklı sebepten dolayıdır. Bu nedenle "*ma'rûf hadîs*" "*münker*"in zıddı olarak zikredilmemektedir.

İbn Kesir, seleflerinin tek isnâdla gelen rivayeti "*şâz*" ve merdud olarak nitelendirmelerini eleştirmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: "Ameller niyetlere göredir" rivayeti Yahya b. Saîd el-Ensârî'den sonra tevatür derecesine ulaştı. İkiyüz kişiden fazla râvî bu hadîsi rivayet etti. İbn Mende'nin *Müsnedu Ömer* ve *Ahkâmü'l-Kebîr*'de açıkladığımız gibi bu rivayetle ilgili onun garib mütabîleri zikretmesi doğru değildir. İkinci olarak Abdullah b. Ömer'in Abdullah b. Dinâr'dan naklettiği: "Resûlullah'ın kölenin velayetinin satışına izini" ve Mâlik'in Zührî'den naklettiği: "Mekke fethedildiğinde Hz. Peygamber, başında miğferle girdi" rivayetleri de ferd rivayetlerdendir. Burada sikâ râvînin, insanların rivayet ettiği şeye muhalif rivayetinin "*şâz*" olması doğrudur. Fakat kimsenin rivayetinin bulunmadığı konuda âdil zâbit ve hâfız olursa râvînin rivayeti makbuldür. Şayet bu metodla hadîslerin reddi gerekseydi, birçok rivayet reddedilir ve birçok konunun hadîs ile delili mümkün olmazdı. Ancak ferd olarak nakledilen âdil veya hâfız olan râvînin rivayeti hasendir. Bu şartlar da düşerse rivayet reddedilir. "*münker*", "*şâz*" gibidir; bir râvî, sikâ râvîlere muhalefet ederse, adalet ve zabt sahibi de olsa, rivayeti "*münker*" olup, reddedilir. Adalet ve zabt sahibi olmayan râvînin rivayeti, sikâların rivayetine muhalif olmasa da "*münker*" olarak reddedilir. Adalet ve zabt sahibi ve hâfız râvînin rivayeti, kimse rivayet etmediğinden dolayı teferrüd ederse, din açısından delil alınır ve ona "*münker*" denmez, denilse de bu lügat açınsındandır."¹⁰²

İbn Kesîr, reddedilen rivayet olarak, "*şâz*" ve "*münker*"i aynı görmektedir. O, zayıf râvînin rivayeti ve zayıf râvînin sikâ râvîlere muhalif rivayeti "*münker*", sikâ râvînin insanların rivayetine muhalif rivayeti "*şâz*" kabul etmektedir. Bu nedenle "*şâz*" ve "*münker*" reddedilme açısından aynı değerde olsa da ona göre iki farklı türdür. Bununla birlikte İbn Kesir, İbn Hacer'in "*şâz*" 'ın zıddı olan "*mahfûz*" ve "*münker*"in zıddı olan "*ma'rûf*"tur şeklindeki ayırımına girmemiştir. Çünkü ona göre "*ma'rûf hadîs*", "*münker hadîs*"in bir kısmının zıddı olup tam karşılığı değildir. Ayrıca sikâ râvînin sikâ râvîlere muhalif olmayan rivayeti mutabîi nakledilmese de "*münker hadîs*"e dâhil edilmez. Bu tür rivayetler için kullanılan "*münker*" ifadesi rivayetin fazla bilinmemesine işaret olup, bu adla anılan rivayet reddedilmez.

İbn Salah, sikâ râvînin rivayetine muhalefet eden zayıf râvînin rivayetine "*şâz münker*" kavramını kullanırken, İbn Hacer zayıf râvînin sikâ

¹⁰² İbn Kesîr, *el-Bâis*, 53-54.

râvîye muhalif rivayetine "*münker*"; sikâ râvînin rivâyetine de "*ma'rûf hadîs*" terimini kullanmaktadır.¹⁰³ İbn Hacer, "*şâz*" ı, "*mahfûz*" 'un; "*münker*"'i de "*ma'rûf*" ıstılahların zıddı olarak kullanmıştır.¹⁰⁴ Hadîs âlimlerce de, bu terimlerle ilgili İbn Hacer'in tanımı genel kabul görmüştür.¹⁰⁵

İbn Hacer (ö. 852/1448); "*şâz*" ve "*münker*" 'in iki farklı ıstılah olduğunu, aynı kabul eden âlimlerin gaflete düştüğünü, iki ıstılahı da muhalefet kaydı ile sınırlandırarak birbirine derc ettiklerini söylemektedir. Ona göre, "*şâz*" ve "*münker hadîs*" 'in ayrılması ile hadîs ilimleri dört ıstılah kazanır. "*şâz*": sikâ râvînin, zabt ve sayı gibi tercih şekillerinden biri ile daha üstün bir rivayete muhalif rivayetidir. "*Mahfûz*": "*şâz*" rivayetin muhalifi olup, daha güvenilir râvîlerin sikâ râvînin rivayetine tercih edilen hadîsidir. "*Münker*": zayıf râvînin sikâ râvîye muhalefet ettiği rivayettir. "*Ma'rûf hadîs*": sikâ râvînin, zayıf râvîye muhalif rivayetidir."¹⁰⁶ İbn Hacer'in tarifinden de anlaşılacağı gibi, "*ma'rûf hadîs*", fakihlerin topluluk rivayeti değil, isnâd ve râvîsi bilinen hadîstir. Muhaddîslerce "*ma'rûf hadîs*" değer itibarıyla dini konularda delil olarak kabul edilmesiyle *sahîh* ve *hasen* hadîsle aynı konumdadır. Zıddı olan "*münker*" ise reddedilen, delil olmayan ve zayıf sayılan hadîstir.

Sülemî, İbn Hacer'i "*münker*"'in zıddı "*ma'rûf*" şeklindeki ayrımına itiraz etmiş ve onu şu şekilde eleştirmiştir: "Hadîs âlimlerinin kullanımlarında; "*ma'rûf*", lügat ve terim anlamıyla "*münker*"'in muhalifidir. "*münker*", sikâ bir râvînin daha sikâ râvîye muhalif rivayeti olup, daha sikâ râvînin rivayeti "*ma'rûf*"tur. "*Münker*"lik, ya mutâbîi olmaksızın râvînin rivayetinde tek kalması veyahut rivayetin dinin delil ve kaidelerine muhalif olması veyahut bunların dışında bir durumda olur. "*Ma'rûf*" ve "*mahfûz*" terim anlamıyla aynı manaya kullanılmıştır. "*münker*" haberin, "*mahfûz hadîs*"le ilgisi ne ise, "*ma'rûf hadîs*"le ilgisi de odur. Fakat İbn Hacer, "*mahfuz hadîs*"i, "*şâz hadîs*"in; "*ma'rûf hadîs*"i, "*münker*" hadîs'in zıddı kabul ederek ikisi arasında bir ayrım yapmıştır. Fakat doğrusu bu ayrımın dair, bir delili yoktur. Bu ayrım âlimlerin kullandığı ıstılahlara ve imamların kullanımlarına da aykırıdır. Çünkü âlimler "*münker*" rivayetin karşılığında "*mahfûz*" kavramını kullanmışlardır."¹⁰⁷

¹⁰³ Uğur, *Ansikloedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 210.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, I, 97-98.

¹⁰⁵ Sirâcüddin, Abdullâh, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye*, (Halep 1398), 165-166; Haşim, Ahmed Ömer, *Kavâidu Usuli'l-Hadîs*, Beyrut 1404/1984, 116.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Nüket*, 91; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazâr*, 69; Suyutî, *Tedrib*, 169-177.

¹⁰⁷ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Musa, *Du'âfâu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, 1387; İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'âfâi'r-Ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1988, 124; Sülemî, *el-Munker inde Nukkadi'l-Muhaddîsin*, I, 87.

İbn Hacer, "münker" haberin zıddı olarak "ma'rûf" kavramını kullanmaktadır. Oysa kendisinden önceki âlimler "şâz" ve "münker" karşılığında "mahfûz" terimini kullanmaktaydılar. İbn Salah ve İbn Kesir gibi âlimlerin, "şâz haber" içerisine "münker" haberin dâhil etmesi Şafî'nin "şâz" tarifine de aykırıdır. Bu kullanımlar, "şâz" ve "münker" kavramlarının tanımları konusuna bir uyumsuzluğun olduğunu göstermektedir. İbn Hacer, bu kavram kargaşasını ilk dönem kullanımlarından farklı bir yaklaşımla çözüm sunmuştur. Fakat bizce burada da problem bitmemiş gözükmektedir. Çünkü "münker", sadece zayıf râvînin sikâ râvîye muhalif rivayeti değil, zayıf râvînin, hatta rivayetinde tek kalan sikâ râvînin rivayeti için de kullanılan bir terimdir. Sülemî'nin de itiraz noktası olan "ma'rûf hadîs" in tam zıddı "münker" olmakla birlikte, her "münker" in zıddı "ma'rûf hadîs" olmayabilir.

Râmehermuzî (ö.360/971), Hâkim en-Neysâbûrî (ö.405/1014), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), Nevevî (ö.676/1277) ve İbn Kesîr (ö. 774/1381) "ma'rûf hadîs" ıstılahına yer vermemişlerdir. Ancak bu müellifler öncesinde yazılan 'İlel türü eserlerde, rivayetin isnâd ve râvîsi ile tanıdığını ifade için "ma'rûfu'l-İsnad" veya "ma'rûfun bi ..." ifadeleri kullanırken, isnâdında 'inkita olduğunu, zayıf veya mechûl râvîden nakledildiğini ifade için "münker"ü'l-İsnad" veya "münker"ü'l-hadîs" kavramları kullanılmıştır. Suyûtî (ö. 911/1505), ilk dönem ilel ve cerh tadil eserlerinde yer aldığı kadar bile "ma'rûf" a yer vermemeleri sebebiyle İbnu's-Salâh'ı ve Nevevî'yi eleştirmiştir.¹⁰⁸

2.3 Fakihler Tarafından "Ma'rûf Hadîs" Terimini Kullanımı

Hanefilere göre "meşhûr" veya "ma'rûf" tabirleri, sözlük anlamlarına uygun olarak, rivayetin birçok kişi tarafından bilinir ve tanınır olmasını, yani haberin bilgi değerini ifade etmektedir.¹⁰⁹ Hanefî âlimler, "mütevâtir" ve "meşhûr" kavramları yerine ikisini de içine alacak şekilde "ma'rûf" kavramını bu iki kavram yerine çok sık kullanmıştır.¹¹⁰ İsa b. Ebân, "ma'rûf" terimini

¹⁰⁸ Suyûtî, *Tedrib*, I, 241

¹⁰⁹ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî, *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evza'î*, thk. Ebû'l-Vefâ Efgânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, (Beyrut tr), 38, 49, 67; Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli Medîne*, thk. Mehdî Hasan, Alemu'l-Kutub, (Beyrut 1427/2006), II, 492; Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfenin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, 2010, 150; Tuzcu, Recep, *el-Esrâr İsimli Eseri Çerçevesinde Debûsî'nin Hadîs Anlayışı*, Girişim, Adana 2010, 54-55.

¹¹⁰ Yargı, Mehmet Ali, "Fıkıh Usulcülerince Yaygın Olarak Nakledilmesi Gereken Haberler", *İslâm Hukuk Araştırmalar Dergisi*, (Konya 2006) sy. 7, s.141-180; Apaydın, H. Yunus, "Meşhur" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXIX, s. 368-371.

"mütevâtir" ve "meşhur" haberide içine alacak şekilde kullanır.¹¹¹ Onun "ma'rûf" kelimesini "mütevâtir haber"i de içine alacak şekilde kullanılmasında, onun içerdiği "bilinen" veya "tanınan" anlamı dışında "peş-peşelik" anlamının da etkisi olmuş olabilir.¹¹²

Ebû Hanife ve talebeleri, "ma'rûf sünnet" ve "ma'rûf hadîs" kavramlarını, terim olarak kullanmaktadırlar. Çünkü onlar, bir metin tenkidi prensibi olarak, muhalif ferd haberleri, ma'rûf/meşhûr sünnet'e, arz etmektedirler.¹¹³ Ebû Hanifenin öğrencileri Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in, "sünnet"¹¹⁴ ve "hadîs"¹¹⁵ terimleriyle "ma'rûf" tabirini sıfat olarak çok sık kullanmaları bu duruma diğer bir karinedir. Buna örnek olarak, "Sünnetun ma'rûfetun"¹¹⁶, "hadîsun ma'rûfun meşhûrun"¹¹⁷, "hadîsun ma'rûfun"¹¹⁸, "eserun ma'rûfun"¹¹⁹, "hadîsun mustefîzun ma'rûfun."¹²⁰ terkiplerini zikredebiliriz. "Ma'rûf sünnet" ve "ma'rûf hadîs" iki ayrı kavram olarak zikredilmesi, aralarında bir farkın varlığına işaret etmektedir. Hanefî fakihlere göre, "ma'rûf meşhûr hadîs" tabiri yaygın olması nedeniyle fakihlerin ve islam toplumunun bildiği rivayettir. "ma'rûf hadîs" ise sadece fakihlerin bildiği hadîstir. Bu iki tür hadîse muhalif rivayet, "şâz hadîs"tir.¹²¹ Bu durum hanefî fakihlerin kullandığı bu terkipler terim anlamıyla değil, hanefî fakihlerin kabul ettiği kavramsal çerçevede kullanılmıştır.

Hicri ikinci asırda yaşayan fakihler ve hadîs âlimleri arasında kavramsal çerçeve ma'rûf kavramı konusunda birliktelik yoktur. Çünkü hanefî fakihler, "ma'rûf" kavramını sünnet ve hadîsin metni için, hadîs âlimleri ise daha çok rivayetin isnâd ve râvîsi için kullanmıştır. Ancak bununla birlikte hicri ikinci asırda yaşayan Ebû Hanife ve öğrencileri gibi muhaddisler de hadîs âlimlerinin rivayetleri arasında yer almayan ve tanınmayan rivayeti reddettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü aynı dönemde yaşayan Evzâî (v.

¹¹¹ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, el- *Fusûl fî İlmil- Usûl*, thk. Uceyl Casim en-Neşemî, Mektebetül-İrşâd, İstanbul, 1994/1314, III, 127.

¹¹² Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, s.71.

¹¹³ Aydın, Nevzat, Hadîs Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnet"in Metodolojik Değeri ve İşlevi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2011-12, sy. 20, s., 139-170.

¹¹⁴ Ebû Yûsuf, *Red*, 32, 38; Şeybânî, *Hucce*, II, 477.

¹¹⁵ Ebû Yûsuf, *Red*, 40; Şeybânî, *Hucce*, I, 248; II, 683.

¹¹⁶ Ebû Yûsuf, *Red*, 32, 38; Şeybânî, *Hucce*, II, 724.

¹¹⁷ Şeybânî, *Hucce*, I, 691, II, 500.

¹¹⁸ Ebû Yûsuf, *Red*, 40; Şeybânî, *Hucce*, I, 248; II, 683.

¹¹⁹ Ebû Yûsuf, *Red*, 40, 49, 67.

¹²⁰ Şeybânî, *Hucce*, I, 20.

¹²¹ Ebû Yûsuf, *Red*, 40; Şeybânî, *Hucce*, I, 248; II, 683; Şafîî, Muhammed b. İdrîs Ebû Abdillâh, *el-Umm*, thk. Rifat Fevzî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tr, VI, 138.

157/773), "münker" ve "ma'rûf hadîs" in kavramsal çerçevesini kastederek şöyle demektedir: "Biz bir hadîs duyduğumuzda sahte paranın arz edildiği gibi, onu ashabımıza arz ederiz. Onların bildiklerini kabul eder, bilmeyip reddettiklerini biz de reddederiz."¹²² Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776)'a; "Bir rivayet ne zaman terk edilir?" diye sorulduğunda: "Ma'rûf kişilerden bilmedikleri bir rivayet nakledildiğinde." cevabını vermiştir.¹²³ Evzâi ve Şu'be'nin hadîsi hadîs âlimlerden bir topluluğa arzı, Hanefî âlimlerin, "şâz" bir rivayeti topluluk rivayeti olan "ma'rûf hadîs" ve ma'rûf sünnete arzına benzemektedir. Fakat bu durum her zaman aynı rivayet konusunda ortak karar ifade etmemektedir. Her ne kadar Hanefî âlimler "Alış veriş yapan iki kişi birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdir." rivayeti için "ma'rûf hadîs" dese de; İmam Malik: "Bu hadîs ne "ma'rûf" seviyesinde, ne de bu konuda amel olunandır."¹²⁴ sözü ile hadîs'in "ma'rûf" oluşunu reddetmektedir. Fakat burada Ebû Hanife ve İmam Malik'in hadîslerin "ma'rûf" olması için biliniyor olmasını ve amele delil alınmasını şart koştuklarını söyleyebiliriz. Fakat bu göreceli bir karar olarak genel geçer hüküm ifade etmediğini söyleyebiliriz.

"Ma'rûf" terimini sık kullanan hanefî fakihlerin kullanımına dair örnekler konuyu daha anlaşılır kılacağı kanaatindeyiz. Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in, Bedir ve Huneyn savaşına katılıp şehit düşenlerin varislerine ganimet malı vermediği, Hayber'in fethinde şehit düşenlerin varislerine verdiği dair haberin ihtilaflı ve "şâz" olduğunu belirtir. O, bu konuda toplumun bildiği hadîsin delil alınması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: "Savaşlarda bilinen bir grup şehit edildiği halde, onlardan herhangi birine ganimetten pay verildiğine dair bir bilgi sahibi olmadığımız gibi, ganimetten pay verildiğine dair hiçbir ihtilafta yoktur. Dolayısıyla hadîslerden toplumun bildiklerini al, "şâz" rivayetlerinden de sakın."¹²⁵ Ebû Yûsuf, rivayetleri değerlendirme ve kabulde usulde referansının sahabenin tutumu olduğunu ise şu şekilde dile getirir: "Sana hadîs isnâdla bile gelse, sahabenin uygulamasına kıyas et. Bize ulaşan bilgilere göre; Ömer (r.a.), iki şahit olmadığı takdirde, Rasulullah'tan nakledilen rivayeti delil kabul etmedi. Yine Ali b. Ebi Tâlib (r.a.) de, Kitap ve Sünnet'e uymayan ve fakihlerce bilinmeyen

¹²² Ebû Zura', Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh ed-Dimeşkî, *Tarihu'd- Dimeşk*, thk. Şükrüllâh b. Nîmetullâh Kucânî, Mec'meu'l-Luğati'l-Arabiyye, Dimeşk, 1980, 95.

¹²³ Ebû Zur 'a, *Tarihu Dimeşk*, 95.

¹²⁴ Malik b. Enes, *Muvatta*, Buyu', 16, h.no: 784, III, 194.

¹²⁵ Ebû Yûsuf, *Red*, I, 24-25, 31.

Rasûlullah (sav)'den nakledilen hadîsin tariki çok olsa da reddederdi. Ayrıca Kur'an'a muhalif haber, birçok tariki de olsa Rasûlullah'tan gelmemiştir.¹²⁶

Ebû Yûsuf, hadîsleri, Kur'an'a ve toplumun bildiği "*ma'rûf sünnet*"e arz etmektedir. Onun, "*ma'rûf sünnet*" ve "*ma'rûf hadîs*"i iki ayrı terkip olarak kullanması altında, bu terkiplerin bilgi değeri ve tanımı açısından bir farkın bulunduğunu göstermektedir. Ebû Yûsuf, bu usulünü şu şekilde temellendirmektedir: "Sikâ bir râvî, vefat etmeden Nebi (sav)'in şöyle dediğini rivayet etti:

إني لا أحرم إلا ما حرم القرآن ، ولا أحل إلا ما أحل القرآن والله لا يمسون على بشئ فأجعل القرآن
والسنة المعروفة لك إماما وقائدا ، واتبع ذلك ، وقس عليه ما يرد

"Ben, Kur'an'ın haram kıldığını haram kılarım. Allah'a yemin olsun ki onlar hiçbir esasa dayanmıyorlar. Kur'an ve "*ma'rûf sünnet*"i sana imam kılıyorum, buna uy. Sana nakledileni de buna kıyas et."¹²⁷ Ebû Yûsuf, Rasûlullah'ın fiilî, kavli veya takrirî sünnetinin sıhhat derecelerini; "*mahfûz ma'rûf sünnet*", "*ma'rûf sünnet*" veya "*ma'rûf hadîs*" şeklinde derecelendirmektedir. Ona göre bu tabirler, rivayetlerin değerlendirilmesinde ölçü olup, sünnet ve hadîsin derecelerini ifade etmektedir. Kullandığı terkiplerde bu ayrıma dikkat ederek "*ma'rûf sünnet*" ve "*ma'rûf hadîs*" şeklinde kullandığı görülmektedir.

Ezvât'nin, Rasulullah'ın savaşa katılan kadınlara ganimetten pay verdiğine dair iddiasına karşılık, Ebû Yûsuf şöyle der: "Necde, savaşa katılan bayanların durumunu İbn Abbas'a sordu. O da: Resûlullah'ın savaşa giden hanımlara ganimetten pay değil, hediye verdiğini yazdı. Bu konuda *hadîsler çok*, "*sünnet ma'rûf*"tur.¹²⁸

Ebû Yûsuf'un "*ma'rûf sünnet*" ve "*ma'rûf hadîs*"i iki ayrı delil kabul edişine ikinci olarak şu örneği verebiliriz: "Resûlullah, fey ve humus dışında bir şey bana helal değil, ben ancak fey ve humusu alırım. Savaş ile veya savaşız elde edilen her şeyden; devenin hörgücündeki buğdaydan, iğneden ipliğe varıncaya kadar her şeyden humus vardır. Ganimet malından gizlice almak, kıyamet günü sahibi için yüz kızartıcıdır. Mekkeli bir adam kalktı ve ganimet malından bir avuç arpa getirdi ve bana devem için bundan bir ölçek verir misin?" dedi. Allah Resûlü de: "Sana humusu alınmadan istediğini verme yetkim yok." dedi." Bu rivayet hakkında Ebû Yûsuf "Bize "*mahfûz ma'rûf sünnet ve asar*"dan buna benzer rivayetlerle ganimet malından yiyecek ve yulaf alınmayacağı ulaşımıştır. Resûlullah'ın bu uygulaması varken, nasıl olur

¹²⁶ Ebû Yûsuf, *Red*, I, 31.

¹²⁷ Ebû Yûsuf, *Red*, I, 32.

¹²⁸ Ebû Yûsuf, *Red*, I, 38; Şafii, *el-Umm*, VII, 361.

da; İbn Ömer, ganimet malı olan yiyecek ve yulaftan istifade edileceğini söyler?¹²⁹ değerlendirmesini yapmaktadır.

Ebû Yûsuf'un, hadîs ve sünneti iki ayrı delil kabul ettiğine dair diğer bir örnekte şu şekildedir: "*Kaynuka Yahudileri Rasulullah'a yardım ettiler. O da, onlara pay değil hediye verdi.* Bu konuda "*hadîs de, sünnet de ma'rûf ve meşhûr*"dur."¹³⁰ Bu son örnekte de görüldüğü üzere Ebû Yûsuf'a göre, Hz. Peygamber'in sünneti ve sünnetini ihtiva eden hadîs iki ayrı delildir. Bu durumu şu şekilde izah mümkündür. Müslümanlarca söz konusu sünnet, "bilinmekle" birlikte hadîsi bir topluluk nakletmemişse, sadece sünnet ma'rûf ve meşhûr olarak zikredilmektedir. Hem uygulamada sünnet ve hem de bunu ihtiva eden hadîs, topluluk rivayeti olarak nakledilmişse her ikisi de ayrı ayrı birer delildir. Muhammed b. Hasen Şeybânî de, ma'rûf sünnet ve "*ma'rûf hadîs*" terkiplerini iki ayrı delil olarak tabiri ile kullanmaktadır. Onun sünnet ve hadîs ayrımı, iki ayrı kavram kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

Şeybânî, "*ma'rûf hadîs*" terkiplerini özellikleri ile tarif etmesi hanefilerce kavramsal çerçevenin kabul sınırlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir:

الحديث المعروف الذي لا يشك فيه عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم وعليه أمور المسلمين الى يومهم هذا في الافاق ان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قال من اشترى شيئا ولم يره فهو بالخيار إذا رآه
"Hz. Peygamber'e isnâdında hiçbir şüphe bulunmayan ve zamanımıza kadar dünyanın dört bir tarafındaki Müslümanların uygulamalarına esas teşkil eden "*ma'rûf hadîs*" Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şu şekilde nakledilmiştir: "*Bir şeyi görmeden satın alan kimse, satın aldığı şeyi gördüğünde, muhayyerlik hakkına sahiptir.*"¹³¹

Onun bu açıklmasına göre "*ma'rûf hadîs*" şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Merfu olmalı.
- 2- Müsned olmalı.
- 3- İsnadında hiçbir şüphe bulunmamalı.
- 4- Âmmenin bildiği bir sünnete esas teşkil etmelidir.

Şeybânî'ye göre bir hadîsin Hz. Peygamber'e isnâd edilmesi veya sadece toplumda uygulama olarak bilinen sünnete delil alınması, "*ma'rûf*" olması için yeterli değildir. Söz konusu iki unsurun birlikte varlığı, rivayeti "*ma'rûf*" vasfına ulaştırmaktadır. Sadece "*ma'rûf*" kavramı, meşhûr "*ma'rûf hadîs*"den bir derece düşük, uygulamada ise sadece Hanefi fakihlerin bildiği hadîstir. Bir anlamda "*ma'rûf hadîs*", zann-ı gâlip veya katî bilgi verdiği için

¹²⁹ Ebû Yûsuf, *Red*, I, 48-49.

¹³⁰ Ebû Yûsuf, *Red*, I, 40; Şafîi, *el-Umm*, VII, 361.

¹³¹ Şeybânî, *Hucce*, II, 724.

delil alınır. Bu nedenle Hanefî âlimlere göre, tek isnâdla gelen ferd haber, "ma'rûf hadîs"¹³² e veya "ma'rûf meşhûr hadîs"¹³³ e aykırı olamaz. Yani topluluk haberine aykırı bir rivayet müsned ve merfu bile olsa reddedilir. Şeybânî, hacda tutulan keffaret orucununun bayram günlerinde tutulmayacağı rivayetini veya ictihadını şu şekilde reddeder: "Bu günler, Rasûlullâh'ın (sav) oruç tutulmasını yasakladığı günlerdir... Bu, Hz. Peygamber'den nakledilen ve herkesçe "ma'rûf (bilinen) bir hadîstir..."¹³² Şeybânî'nin, 'fakihler arasında "ma'rûf" olanlar"¹³³ sözü, rivayetin tariklerinin çok olması veya rivayetin kazandığı bir şöhretten çok, rivayetin fakihler arasında istidlal kaynağı olarak şöhret bulduğunu ifade etmektedir.¹³⁴

Hanefî fakihlerin, bir hadîsin sadece kendi mezheplerince tanınmasını yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Bu tutumlarına dair örnek şudur: *Nebî'nin (sav) "Madenlerin zekâtı beşte birdir"* sözü "ma'rûf hadîs"¹³⁵ tir. Ebû Hanife ve fakihlerimizin tamamından gelen rivayetler de bu şekildedir.¹³⁵

Hanefî fakihlerin sadece kendilerince topluluk haberi olarak kabul ettiğini gösteren iki örnek daha verebiliriz: "Cüzzâm hastalığı bulunan bölgeye girmeyin ve bu bölgeden çıkmayın."¹³⁶ ve "Buğdayı buğdayla satışta, ancak peşin ve aynı miktarda olursa hayır vardır. Buğdayı, arpa ile satışta, peşin ve bire iki alınıp verilmesinde bir sakınca yoktur."¹³⁷ rivayetleri de hanefî fakihlerce "ma'rûf hadîs" kabul edilmektedir.

Şeybânî, fakih sahabîlerin söz ve davranışı için de "ma'rûf hadîs" tabirini kullanmaktadır: "Umum belva olarak bilinir ki Hz. Aişe ihramlıyken elbiseyi başından aşağı yüzüne doğru sarkıtmak suretiyle gölgelenirdi... Sonra, Safiye hadîsi de Müslümanlar tarafından "ma'rûf (bilinen) bir hadîs"¹³⁸ tir..."¹³⁸

Fakih sahabîlerin söz ve davranışının, "ma'rûf" oluşuna diğer örnek de şudur: Şeybânî, muhataplarına; hastalığın evlenmeye engel olduğuna dair kitap ve sünnetten delil yoktur. Allah'ın sağlıklı ve hasta olana kıyamete kadar evliliği helal kıldı. Nebî (sav)'den veya ashabından hastanın evlenmesini yasaklayan bir eser işittiniz mi? sorusunu yöneltmekte ve şöyle cevap vermektedir: "...Böyle bir "eser" olsa onu delil alırdınız. Biz de sizin

¹³² Şeybânî, *Hucce*, I, 248.

¹³³ Şeybânî, *Hucce*, I, 126,152, 268.

¹³⁴ Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fikhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, 250-252.

¹³⁵ Malik, *Muvatta*, Zekât ' 9, hno: 338, II, 141; *Hucce*, I, 275.

¹³⁶ Mâlik, *Muvatta*, lukata 54 h.no: 934, III, 460.

¹³⁷ Şeybânî, *Hucce*, I, 683.

¹³⁸ Şeybânî, *Hucce*, I, 499-514.

hadîslerinizde bunu işitirdik. Fakat bu konuda bizim yanımızda âsâr "*meşhûr*" ve "*ma'rûf*" olup, bu konuda gelen asâr, başka bir rivayete ihtiyaç bırakmayacak kadar kesindir.¹³⁹

Şeybânî, zaman zaman "*ma'rûf*"u sünnet terimi ile de kullanmaktadır. İhramlının giymesi yasak elbiseler konusunda O: "*ma'rûf sünnet*", kişinin ihramdan çıkıncaya kadar, gömlek, şalvar, cübbe ve mestten herhangi birini giyemeyeceği esasını getirmiştir." der.¹⁴⁰ Şeybânî'ye göre, bu konuda "*ma'ruf sünnet*" İbn Ömer'in naklettiği rivayette yer alan sünnettir. Bir kimse, ihramlı bir kişinin hangi elbiseleri giyebileceğini sorduğunda; Hz. Peygamber (sav), yukarıda işaret edilen elbiselerin giyilemeyeceğini açıklamıştır.¹⁴¹ Burada o, ihramlının giyisileri konusunda sünneti "*ma'rûf*" görse de, söz konusu hadîsi "*ma'rûf*" nitelikte görmediği anlaşılmaktadır. Çünkü o, sünneti "*ma'rûf*" olarak nitelermekte fakat hadîsi "*ma'rûf*" olarak nitelmemektedir. Buna dair diğer bir örnek de namazda secdeden kıyama nasıl kalkılması gerektiğini konusunda Şeybânî'nin şu sözüdür: "Bu konudaki *sünnetler* ve *asâr*, nazara/kıyasa mahal bırakmayacak kadar "*meşhûr*" ve "*ma'rûftur*."¹⁴²

Şeybânî, "*ma'rûf sünnet*"'in sınırlarının ne olduğunu belirtmez. Şeybânî, "*sünnet* ve *hadîs*" terimlerinin zaman zaman birini diğerinin yerine kullanmaktadır. Fakat onun bu tür iddiaları delillendirmede atıfta bulunduğu veya doğrudan zikrettiği materyal, her zaman "*müsned-merfû'* bir *hadîs*" olmamaktadır. Mesela bu son örnekte, tespitinin hemen arkasından bazı rivayetler aktarmış, fakat "*merfu haber*"'e hiç yer vermemiştir. Bu durum Hanefî âlimlerin "*ma'rûf hadîs*" için zikrettiği vasıfların tam olarak sınırlarının oluştuğu söylenemez. Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin esas itirazı, uygulamayı yansıtan sünnetin teorik delilinin müphem bırakılması ya da zikredilmemesine yöneliktir. Dolayısıyla Ebû Yûsuf ve Şeybânî ile birlikte sünnetin önemli kaynağı olarak hadîse özellikle de "*ma'rûf hadîs*"'e vurgu yapılmaya başlanmıştır.¹⁴³

Şâfiî ise bir yerde "*ma'rûf hadîs*" ıstılahını şu şekilde kullanmaktadır: "Bize göre, zina eden kişiye uygulanacak cezanın sınırı konusunda Rasûlullah'ın: 'Sizden birisine bu pislikten bir şey dokunursa, onu Allah'ın gizlemesi ile gizli tutsun, kimin bu tür bir kabahati ortaya çıkarsa, Allah'ın

¹³⁹ Şeybânî, *Hucce*, II, 289.

¹⁴⁰ Şeybânî, *Hucce*, I, 570.

¹⁴¹ Malik, *Muvatta*, Hacc 16 h.no: 421, II, 268.

¹⁴² Şeybânî, *Hucce*, I, 316.

¹⁴³ Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, 69-71.

hükmüyle ondan intikamını alırız. Bu rivayetin "*isnâdı munkatı*" olmakla birlikte "*ma'rûf bir hadîs*"tir.¹⁴⁴

İmam Şafiî (ö.204/819)'nin bu açıklamasına göre "*ma'rûf hadîs*":

- 1-Müsned olmayabilir.
- 2- Merfu olmalıdır.
- 3-Bilinen-taninan bir rivayet olmalıdır.

İmam Şafiî hadîsin "*ma'rûf*"oluşu ile âlimlerce bilinmesini mi yoksa toplumun hâfızasını mı kastediyor? Bu husuta o herhangi bir ayırım yapmamıştır. Fakat Şafiî'nin, "*ma'rûf*"un zıddı "*şâz*" hakkındaki açıklamasından "*ma'rûf hadîs*"in toplumun da bildiği hadîs olduğu anlaşılmaktadır. Fakat İmam Şafiî, "mütevatir" konusundaki tartışmalarda toplum ve ihtisas sahiplerinin bildiği hadîsler için daha çok "*el-ihâta*"¹⁴⁵ ve "*el-ilmu'l-âmm*"¹⁴⁶ tabirlerini, haber-i vahidlere de "*el-ilmu'l-hâssa*"¹⁴⁷ kavramını kullanmaktadır.

İbn Hacer (ö. 852/1449)'e kadar, hadîs usulü müellifleri, "*ma'rûf râvî*" ve "*ma'rûf isnâd*" kavramlarına yer verse de "*ma'rûf hadîs*" kavramına yer vermemiştir. Fakat muhaddîsler "*şâz hadîs*" ve daha sonra "*münker hadîs*" konusuna "*mahfûz hadîs*"in zıddı olarak yer vermişlerdir. Onların bu tanımları verirken özellikle "*şâz*" ıstılahını tarifte İmam Şafiî (ö.204/819)'nin tanımını genellikle aynı şekilde zikrettikleri görülür.

Sonuç olarak Hanefî fakihler topluluk haberi olan "*ma'rûf hadîs*"e muhalif olan ferdin rivayetine "*şâz hadîs*" demiş ve bu ifadeyi "*sünnet*" ve "*hadîs*"i ta'dîl için kullanmıştır. Ebû Yûsuf genellikle sünneti, Şeybânî daha çok torik bilgi ifade eden hadîs ve asârın bilinen ve tanınan şeklini ifade için "*ma'rûf hadîs*" ibaresini kullandığı görülmektedir. Şafiî'ye göre, "*ma'rûf hadîs*" toplumun bildiği-tanıdığı Hz. Peygamber'e ref edilen hadîs, "*şâz*" ise sikâ bir râvînin, sayıca daha fazla sikâ râvîlere muhalif rivayetidir.

SONUÇ

1-"*Ma'rûf*", tarihi süreç içerisinde "*ma'rûf sünnet*", "*ma'rûf hadîs*", "*ma'rûf isnâd*" ve "*ma'rûf râvî*" gibi farklı kavramlarla birlikte kullanılmış ve büyük ölçüde anlam kayması yaşamıştır.

2- Muhaddisler, ilel ve tarih literatüründe, "*ma'rûf*"u, isnâd ve râvî'yi ta'dîl için kullanışlar, cerh etmek için bunun zıddı olan "*münker*" kavramını

¹⁴⁴ Şafiî, *el-Umm*, VI, 138.

¹⁴⁵ Şafiî, Muhammed b. İdrîs Ebû Abdillâh, *Cimâu'l-İlm*, Beyrut, 1405, 47.

¹⁴⁶ Şafiî, *Cimâu'l-İlm*, 49-50.

¹⁴⁷ Şafiî, *Cimâu'l-İlm*, 48-50.

da; isnad, râvî veya rivayetin tanınmadığını ifade için kullanmıştır. Onlar "münker" tabirini sadece "ma'rûf" tabirinin zıddı olarak değil, aynı zamanda isnâdında inkita' veya zayıf râvînin rivayetleri için de kullanmıştır.

3-Her ma'rûf, bir "münker" haberin zıddı olmayabileceği gibi her "münker" haber de ma'rûf haberin zıddı olmayabilir.

4-İbn Hacer'e kadar hadîs usûlü kitaplarında, ıstılah olarak "mahfûz hadîs" in muhalifi "şâz" ve "münker hadîs" e yer verilmesine rağmen, hemen hiç birisi "ma'rûf hadîs" e yer vermemiştir.

5-İbn Hacer, zayıf râvînin, sikâ râvîye muhalif rivayetine "münker hadîs" derken, sikâ râvînin rivayetine de "ma'rûf hadîs" demiştir. O, sikâ râvînin kendisinden daha sikâ râvî veya ravilere muhalif rivayetine "şâz", daha sikâ râvînin rivayetine de "mahfûz" demiştir. Onun bu taksimi ve tarifi, daha sonra gelen Suyûtî gibi hadîs usulü yazan âlimler tarafından benimsenmiş ve ıstılahlaşmıştır.

6-Fakihler daha çok "ma'rûf sünnet" ve "ma'rûf hadîs" tabirlerini kullanırken, hadîs âlimleri "ma'rûf isnâd", "ma'rûf râvî" ve "ma'rûf hadîs" ifadelerini tercih etmiştir.

7- İbn Hacer'le ma'rûf kavramı hadîs âlimleri arasında farklı bir veche kazansa da, yine de fakihlerin kullandığı kavramsal çerçeveden çok farklıdır.

8- İki kullanım arasındaki fark; fakihler, "ma'rûf" terimini; "hadîs metninin sabit olduğunu" ve "kat-î bilgi veya zannı galibe yakın bilgi" ifade ettiğini belirtmek için kullanırken, muhaddîsler daha çok râvîyi veya isnâdı ta'dîl için kullanmaktadırlar.

9- Ebû Hanîfe ve öğrencileri, selef dönemminde müctehidlerin delil aldığı veya uygulamaya delil alınan topluluk haberi için "ma'rûf hadîs" terimini kullanmışlardır. Buna karşılık muhaddîsler, râvî ve isnadı ta'dîl edilmiş ferd hadîsi de "ma'rûf hadîs" görmüşler, topluluk haberi olmasını şart koşmamışlardır.

Sonuç olarak hadîs ve fıkıh kitaplarında hadîs için kullanılan "ma'rûf" kavramında müelliflerin hangi kavramlarla ve hangi anlamsal çerevede kullandıklarına vakıf olmak gerekir. Aksi takdirde İbn Hacer'in ma'rûf tanımı ile hadis ve fıkıh kaynaklarını okumak yanlış anlamalara sebep olabilir.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, (ö. 211/826), *Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1972. I-XI.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (ö.241/855), *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, trs. I-VI.

.....-*Kitâbu'l-İlel fî Ma'rifeti'r-Ricâl*, thk. Vasıyyullâh b. Muhammed el-Abbâs, Dâru'l-Hâni, Riyad, 1422/2001. I-III.

Ahmed Naim - Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985. I-XII.

Apaydın, H. Yunus, "Meşhûr" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, XXIX, 368-371.

Aydın, Nevzat, Hadîs Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnet" in Metodolojik Değeri ve İşlevi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011-12, c. 10, s. 20, ss. 139-170.

Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987.

Bezzâr, Ahmed b. Bezzâr Ebû Bekr el-A'tekî (ö. 354/965), *Musned*, nşr Mahfûzurrahmân, Muessesetu Ummi'l-Kur'ân, Beyrut, 1988. I-II

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekr (ö. 458/1060), *Sunenü'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdu'l-Kadir Atâ, Mektebetü Dari'l-Ukâz, Mekke, 1994. I-X.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil (ö.256/869), *el-Camiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boğa, Dâru İbn Kesîr, III. Baskı, Beyrut, 1407/1987. I-VI.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî (ö. 385/995), *el-'lelu'l-Vâride fî Ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefi, Daru Taybe I. Baskı, Riyad, 1405/1985.

Düzenli, Muhittin, *Rivayetlerin Sihhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2008.

Ebû Dâvûd, Suleymân İbni'l-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî(ö.275/888), *SunenuEbî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1992. I-V.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Musennâ el-Mevsilî (ö. 307/919), *Musned*, thk. Huseyn Selim Esed, Beyrut, 1989. I-XIII.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî (ö. 179/795), *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâi*, thk. Ebû'l-Vefâ Efgânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh ed-Dîmeşkî, *Tarihu Dîmeşk*, thk. Şükrüllâh b. Nimetullah Kucânî, Mec'meu'l-Luğati'l-Arabiyye, Dîmeşk, 1980.

Efendioğlu, Mehmet "Ma'rûf" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 66.

Ferâhidî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr, *Kitabu'l-Ayn* (ö.170/786), thk. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Semerrâî, Müessesetu'l-Alemî, Beyrut, 1988. I-VIII.

Fîrûzâbâdî, Mevdüddin Muhammed b. Ya'kûb (ö.792/816), *Basâir Zevi't-Temyîz letaifi Kitabi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, Kahire, 1404/1986.

Hâkim, Muhammed b. Abdullâh Ebû Abdillâh en-Neysâbûrî (ö.405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir el-Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1411/1990. I-IV.

.....-*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed b. Faris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003/1424.

Haşim, Ahmed Ömer, *Kavâidu Usulî'l-Hadîs*, Beyrut, 1404/1984.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit (ö. 463/1071), *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, thk. Zekerîya Umayrât, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.

Heysemî, Nureddîn Ali b. Eb Bekr, *Mec'me'u'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr Beyrut 1412.IX.

Itr, Nureddin, *Menhecu'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.

.....-*el-İmâm et-Tirmizî ve'l-Muvâzetü beyne câmiühî ve beyne's-Sahîhayn*, Beyrut 1408/1988.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî (ö. 365/975), *el-Kâmil fi Duafâ'r-Ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Dâru'l-Fikr, III. Baskı, Beyrut, 1409/1988. I-VII.

İbn Arrâk, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî eş-Şafî, *Tenzihü's-Şeri'ati'l-Merfu'a an Ehâdisi's-Şeni'ati'l-Mevdu'a*, thk. es-Seyyid Abdullah b. Cemâhirî - Abdulvehhab Abdullatif), el-Mektebetü'l-Kahire, Kahire, trs. I-II.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Cevzî (ö. 597/1201), *el-İlelü'l-Mütenahiye fi Ehâdisi'l-Vâhiye*, thk. Halil Meysî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.I-II.

Kitabu'l-Mevduât fi Ehâdisi'l-Merfuât, thk. Nureddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar, Evdâus-Selef, I. Baskı, Riyad 1417/1997.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah (ö. 235/849), *Musannef*, thk. Kemâl Yûsufu'l-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, I. bsk., Riyad, 1409. I-VII.

İbn Ebî Hâtîm, Ebî Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.327/938), *Kitâbu'l-İlel*, Riyad, 1426.

.....-*el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâu Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1952. I-IX.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1448), *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzihi - Nuhbeti'l-Fiker*, nşr, Nureddin İtr, Dimaşk, 1413/1992.

.....-*Nüketü alâ İbn Salâh*, Dâru'r-Râye, III. Baskı, Riyad, 1994/1415. I-II.

.....-*Tehzibü't-Tehzîb*, thk. Halil Me'men Şiyha- Ömer es-Selâmî- Ali b. Mes'ud, Daru'l-Marife, Beyrut, 1996.I-VI.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtîm et-Teymî el-Bustî (ö. 354/965), *Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, II. Baskı, Beyrut, 1414/1993. I-XVIII.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 275/888), *Sunen*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Çağrı Yayınları, II. bsk., İstanbul, 1992. I-II.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-İfrîkî (ö. 711/1466), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadr, I. Baskı, Beyrut, trs. I-XV.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbu'l-Tabakâti'l-Kebîr*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sadr, (Beyrut 1968).
- İbn Salâh, Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûri (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 2008.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'il b. Umar el-Kuraşî (v. 774/1372), *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs*, Matbuâtul-Hicâzî, Kahire, 1937.
- İşcan, M. Zeki, *Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l-"münker"*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1991.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Behçet el-Baytar-M. Reşid Rıza, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1987.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidler İtikad ve teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Koçyigit, Talat, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992.
--*Hadîs İstihlaları*, Ankara, 1980.
- Komasyon, *Mu'cemu'l-Vâsit*, thk. Mec'meu'l-Lugati'l-Arabiyye, Daru't-Da've, Kahire, 1380/1960. I-II.
- Mahmud et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Riyad, 1407/1987.
- Malik b. Enes, Ebû Abdullâh el-Asbahî (ö.179/795), *Muvatta* (şeybânî Nushası), thk. Takiyuddîn en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, I. Baskı, Dimeşk 1413/1991. I-III.
- Muslim, b. el-Haccâc Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, en-Neysâbûrî (ö. 261/874), *el-Camiu's-Sahîh*, thk. Muhammed FuâdAbdulbâkî, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1992.I-IV.
--*Kitabu't-Temyiz*, Mektebetu'l-Kevser, 1990 (Azâmî'nin *Menhecü'n-Nakd* adlı eserinin sonunda)
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahmân (ö. 303/915), *Sunen*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Haleb, 1406/1986. I-VI.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö.676/1277), el-Minhâc Şerhu Sahîhi *Muslim b. el-Haccâc*, Matabaati'l- Mısriyye, I. Baskı, Kahire, 1347/1929.I-XVIII.
- Özağşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fikhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Rağîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsim Huseyin b. Muhammed (ö. 425/1033), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, trs.
- Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtaru's-Sıhah*, thk. Mahmûd Hatır, Mektebeti Lünan, Beyrut, 1415/1995.
- Sirâcuddîn, Abdullâh, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Haleb, 1398.

- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî*, thk. Abdulvahâb Abdullatîf, Beyrut 1399/ 1979.
-,-*Tahziru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kusâs*, tahk., :Muhammed İbn Lütfi es-Sabbağ, el-Kütübü'l-İslâmî, Beyrut, 1984.
-,-*Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sünne*, Tahk.: Seyyid el-Cemilî, Mektebetü's-Sakafe ed-Dimiyye, Kahire, 1985.
- Sülemî, Abdurrahman b. Nufveyfi' b. Fâlih el-Benevî, *el-"münker" Inde Nukkadi'l-Muhaddîsin*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Mekke, 1431.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen (ö. 189/805), *Kitâbu'l-Hucce alâ Ehli Medîne*, thk. Mehdi Hasen, Alemu'l-Kutub, I. Baskı, Beyrut, 1427/2006. I-IV.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs Ebû Abdillâh (ö. 204/819), *el-Umm*, thk. Rifat Fevzî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs. I-VIII.
-,-*Cimâu'l-İlm*, Beyrut, 1405.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyub (ö. 360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdilmecid es-Sulfi, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, II. Baskı, Musul, 1404/1983. I-XXXV.
- Takiyyu'l-Hakîm Muhammed, *el-Usûlu'l-Amme li fikhî'l-Mukâren*, mektebetu Ehlil-Beyt, II. Baskı, Tahran, 1979.
- Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd Ebû Dâvûd el-Fârisî (ö. 204/819), *Müsned*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, trs. I-IV.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ (ö. 279/892), *Sunen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru İhyâ'it-Türasi'l-Arabî, Beyrut, trs. I-V.
-,-*el-'İlelu's-Sağir*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Daru İhyâ'it-Türasi'l-Arabî, Beyrut, trs. (*Sunenü'-Tirmizî'de ilk ciltte mukaddimesi olarak basılmıştır*).
- Tuzcu, Recep, *el-Esrâr İsimli Eseri Çerçevesinde Debûsî'nin Hadîs Anlayışı*, Girişim, Adana, 2010.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Musa, ed-*Du'afâu'l-Kebîr*, I-IV, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1984. I-IV.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfenin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Ünal, Yavuz, *Hadîsin Doğuşu ve Gelişim Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- Yargı, Mehmet Ali, "Fıkıh Usulcülerince Yaygın olarak Nakledilmesi gereken Haberler", *İslâm Hukuk Araştırmalar Dergisi*, Konya, 2006, sy.7, s.141-180.
-,-*Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009.
- Yücel, Ahmet, *Hadîs ilminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1998.

Cerh Lafızlarından Münker"ü'l-Hadîs ve Farklı Kullanımları, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Der.* Sayı: 13-14-15 İstanbul, 1997.

Zebidî, Muhammed Murteza, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt, 1965.

Zehebî, Ebî Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz (v. 748/1347), *Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I. Baskı, Mısır 1382/1963. I-IV.

Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed b. Cemâliddin Abdillâh(ö. 794/1392), *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbn Salah*, thk. Zeynu'l-Abidin b. Muhammed Bilâferic, Advâu's-Selef, Riyad, 1419/1998. I-III.